Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 121 (11919) | 1982 чылдың май 25, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кап.

Дүүн СЭКП Төп Комитединиң Пленуму болган. Анаа 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң аъш-чем программазының болгаш ону боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев илеткел кылган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында
ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1982 чылдың май 24-те СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму болган.

Пленум СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң «1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң аъш-чем программазының болгаш ону боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында» илеткелин дыңнаан.

Илеткел талазы-биле санал бергеннер: эштер В. В. Щербицкий — Украинаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Д. А. Кунаев — Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, В. В. Гришин — СЭКП Москва хоорkомунуң бирги секретары, Г. В. Романов — СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары, Д. К. Моторный — Херсон областың Киров аттыг колхозунуң даргазы, М. С. Соломенцев — РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Т. Я. Киселев — Белоруссияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, И. Г. Хмара — Краснодар крайның СЭКП Староминск райкомунуң бирги секретары, Ш. Р. Рашидов — Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Г. А. Алиев — Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Э. А. Шеварднадзе — Грузияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, А. Э. Восс — Латвияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, И. А. Бондаренко—СЭКП Ростов обкомунуң бирги секретары, И. Е. Клименко — СЭКП Смоленск обкомунуң бирги секретары, М. П. Трунов — СЭКП Белгород обкомунуң бирги секретары, М. З. Шакиров — СЭКП Башкир обкомунуң бирги секретары, В. С. Костин — Кемерово областың «Зиминка» шахтазының даг ажылчыннарының бригадири, В. К. Месяц — ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министри, Л. С. Куличенко — СЭКП Волгоград обкомунуң бирги секретары, Ю. А. Овчинников — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, А. А. Ежевский — трактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуушкун министри.

СЭКП ТК-ның Пленуму ол айтырыг талазы-биле доктаалды чаңгыс үн-биле хүлээп алган, ону парлалгага парлаар.

СЭКП ТК-ның Пленуму организастыг айтырыгларны көрген.

ТК-ның Пленуму СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү эш Ю. В. Андроповту СЭКП ТК-ның секретарынга соңгаан.

ТК-ның Пленуму СЭКП ТК-ның секретары эш В. И. Долгихти СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидатка соңгаан.

СЭКП ТК-ның кежигүннеринге кандидаттардан кежигүннеринче эштер С. А. Шалаевти — ВЦСПС-тиң даргазы, Е. И. Чазовту — академик, ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының Бүгү-эвилелдиң кардиология эртем төвүнүң директору, В. С. Костинни—Кемерово областың «Зиминка» шахтазының даг ажылчыннарының бригадири — ТК-ның Пленуму шилчиткен.

СЭКП ТК-ның Пленуму ажылын ооң-биле дооскан.

1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ АЪШ-ЧЕМ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИНИҢ ДУГАЙЫНДА
СЭКП ТК-НЫҢ ДОКТААЛЫ

«1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң аъш-чем программазының болгаш ону боттандырар хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң илеткелин дыңнап чугаалашкаш, СЭКП ТК-ның Пленуму доктаадыры болза:

1. Амгы Пленумга эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде айыткан саналдарны болгаш түңнелдерни бүрүнү-биле болгаш долузу-биле чүүлдүг деп көөр болгаш оларны партия, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының, профэвилел болгаш комсомол организацияларының аъш-чем программазын күүседир, СЭКП-ниң аграр политиказын амыдыралга чайгылыш чок боттандырар талазы-биле практиктиг ажыл-чорудулгазының үндезини болдурар.

2. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр 1990 чылга чедир үеде ажылдап кылдынган ССРЭ-ниң аъш-чем программазын чүүлдүг деп көөр.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени дараазында доктаалдарны бадылаар:

«Көдээ ажыл-агыйны болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларын эргелеп башкарарын экижидер дугайында».

«Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиктиг механизмин сайзырангайжыдар болгаш экономиказын быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында».

«Продукция бүдүрерин көвүдедиринге болгаш ооң шынарын бедидеринге көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында».

«Мал ажылынга кирген ажылдакчыларны колхозтарга, совхозтарга болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелеринге быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында».

«Көдээ чонунуң амыдыралының чуртталга, коммунал-амыдырал болгаш социал-культура байдалдарын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында».

«Удуртукчу кадрлар-биле болгаш специалистер-биле колхозтарны болгаш совхозтарны улам-на быжыглаар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге оларның ролюн болгаш харысалгазын бедидер дугайында».

3. Аъш-чем программазында доктааткан даалгаларны болгаш чонну аъш-чем-биле үзүктелиишкин чок хандырарының сорулгазын болдунар-ла кыска хуусаада шиитпирлээр дээш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрериниң болгаш агроүлетпүр комплекстиң ниитизи-биле хөгжүдериниң айтырыгларын шиитпирлээринче улус ажыл-агыйының бүгү адырларының улам ханы эргилиишкинин боттандырарының эргежок чугулазын барымдаалап көрбүшаан, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ССРЭ-ниң Күрпланы, министерстволар болгаш ведомстволар, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң чыл планнарын болгаш он ийиги беш чылда планның төлевилелин ажылдап кылырын хандырар ужурлуг.

4. Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары, обкомнары, округкомнары, хоорkомнары болгаш райкомнары, эвилел министерстволары болгаш ведомстволар, чер-черниң совет болгаш ажыл-агый органнары колхозтарның болгаш совхозтарның, үлетпүр, тудуг болгаш транспорт бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, партия эге организациялары Пленумга эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде айыттынган сорулгаларны, аъш-чем программазын болгаш ооң-биле холбаштыр хүлээп алган СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын боттандырар талазы-биле ажылчыннар, колхозчулар болгаш интеллигенцияның ортузунга организакчы болгаш политиктиг ажылды идепкейжидип чорудар ужурлуг. Партияның болгаш күрүнениң он бирги болгаш он ийиги беш чылдарда төп сорулгазы — аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге — республика, край, область, район бүрүзү, улус ажыл-агыйының адыр бүрүзү, хоорайның болгаш көдээниң күш-ажылчы коллективтери шуптузу улуг салыышкынын киирер ужурлуг.

5. Чурт иштинге аъш-чемни улам-на дүрген көвүдедир дээн сорулга-биле күрүнениң көдээ ажыл-агыйга болгаш ону интенсификастаарынга салыышкыннарны улам көвүдедир деп турар амгы үеде, бүгү күштү чер болгаш мал ажылының культуразын хемчег-биле бедидеринге, черни бүдүрүлге фондуларын, материалдыг, күш-ажыл болгаш саң-хөө курлавырларын ажыглаарын экижидери дээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш ажылдың шынарын бедидери дээш, чидириглерни узуткаары, камналга болгаш хумагалал, колхозтарга болгаш совхозтарга продукцияның бот үнезин чиигедири дээш демиселге мөөңнээри онза чугула деп СЭКП ТК-ның Пленуму онзалап демдеглеп тур.

Бүдүрүлгениң өскен хемчээлдери нарыыдаан экономиктиг харылзаалар көдээ ажыл-агыйга планнаашкынны, углап-башкарылганы, материал-техниктиг хандырылганы сайзырангайжыдарының херээнин талазы-биле агроүлетпүр комплекизиниң бүгү адырларының кадрларындан чаа-чаа негелделерни салып турар. Углап-башкарарының бүгү деңнелдеринге экономиканың ол адырының кезектериниң ажылының сырый холбаазын болгаш таарыштырылгазы эң эки сөөлгү түңнелдерни чедип алыры дээш оларның бедик харысалгалыг болурун база эки шынарлыг аъш-чем продукциязын бүдүрерин көвүдедиринге сонуургалын хандырар.

Эң чоокку сорулга — бо чыдадан эгелээш-ле чер болгаш мал ажылының продуктулуун боттуу-биле бедидерин чедип алыры, тараа, эът, сүт болгаш өске-даа продукцияны садып алырының күрүне планнарының долдур болгаш ажыр күүседирин, оларны чогуур үезинде болбаазыралып кылыры болгаш долузу-биле камгалап алырын хандырары, дараазындагы чылдарда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам шапкыны-биле көдүреринге идегелдиг үндезинни салыры боор турар.

• • •

Партия, совет, профэвилелдер, комсомол организациялары, ажыл-агый органнары, колхозчулар болгаш совхозтар ажылчыннары, специалистер болгаш эртемденнер, үлетпүр ажылдакчылары, көдээниң бүгү чурттакчылары болгаш хоорайларның ажылчы чоннары ТК-ның бо Пленумунуң шиитпирлерин күүседир дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр, совет кижилерниң чаагай чоруун чайгылыш чокка бедидериниң, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчү-шыдалын быжыглаарының эң кол чүүлдериниң бирээзи аъш-чем курлавырларын көвүдедириниң талазы-биле айыттынган сорулгаларны чедип алыры дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжын калбартырынга быжыг бүзүрелди СЭКП ТК-ның Пленуму илередип тур.

1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ АЪШ-ЧЕМ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ БОЛГАШ ОНУ БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА.

1982 чылдың май 24-те СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ илеткели

Хүндүлүг эштер!

Аъш-чем программазының болгаш ону боттандырар талазы-биле хемчеглерниң дугайында айтырыгны Төп Комитеттиң Пленумунга көөрү-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозу киирип тур. Программаны партияның XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ажылдап кылган.

Төлевилеп турар хемчеглерниң алыс сорулгазы — болдунар-ла аргалыг элээн кыска хуусаада-ла чурттуң чонун аъш-чем продуктулары-биле идегелдиг хандырары болур. Ол чүгле бирги черге экономиктиг эвес, харын чугула социал-политиктиг сорулга-дыр. Совет кижилерниң амыдыралчы негелде-херечелделериниң хандырары бистиң партиявыстың программазы болур эң чугула негелдези болуп келгенин болгаш болуп артпышааның бүгү тодазы-биле онзалап демдеглеп көрейн. Ооң ужурунда, эштер, амгы Пленум онза уткалыг, онза ужур-дузалыг.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ооң удуртулгазы, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң тускай ажылчы бөлүү, Күрплан болгаш хамаарышкан министерстволар база ведомстволар СЭКП ТК-ның Пленумун чыылдырарының мурнунда улуг белеткел ажылын кылган. Эртемденнер, колхозтар болгаш совхозтар удуртукчулары, специалистер анаа киришкен. Республикаларның компартияларының Төп Комитеттериниң болгаш Министрлер Чөвүлелдериниң, обкомнарның болгаш облкүүскомнарның, райкомнарның болгаш райкүүскомнарның саналдарын, парлалга материалдарын, ажылчы чоннарның чагааларын барымдаалап көрген.

Ооң түңнелинде элээн каш документилерни белеткээн. Ол аъш-чем программазының төлевилели-дир. Ол ооң ынай чамдык элээн тодаргай айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдары-дыр. Оларның аразында — көдээ ажыл-агыйны болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларын эргелеп башкарарын экижидериниң дугайында; экономиктиг механизмни сайзырангайжыдар база колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында; продукция бүдүрерин көвүдедиринге болгаш ооң шынарын бедидеринге көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында; мал ажылында ажылдакчыларны колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында; көдээ чонунуң чуртталга, коммунал-амыдырал болгаш социал-культура байдалдарын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында; колхозтарны болгаш совхозтарны удуртур кадрлар-биле база специалистер-биле улам ыңай быжыглаар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге оларның ролюн болгаш харысалгазын бедидер дугайында доктаалдар-дыр.

Төп Комитеттиң кежигүннери документилер-биле таныш болганда, принципиалдыг чүгле каш айтырыгларга дээп чорейн.

Көдээ ажыл-агыйга кылдынган ажылдың түңнелдеринден эгелээйн. Бир эвес санаар үениң эгезин СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленуму кылдыр алыр болзувусса, дүрүм ёзугаар болур. Көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннарны көвүдедиринче, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарынче, база планнаашкынны болгаш экономиктиг идиг бериишкинин сайзырангайжыдарынче угланыышкынны партия алганын билир болгай силер. Колхозтарны болгаш совхозтарны быжыглаарынче, оларның боттары бот миннип ажылдаар чоруун бедидеринче, көдээ чонунуң амыдыралын экижидеринче Пленум онза кичээнгейни угландырган. СЭКП ТК-ның март Пленумунуң дараазында каш-таа Пленумнарга болгаш СЭКП-ниң XXIV-XXVI съездилеринге улам сайзыраттынган айтыышкыннарны партияның амгы аграр политиказының — эртемниг политиканың, бистиң аткаарлаваанывыс болгаш аткаарлаваазынывыс ындыг шын политиканың үндезини болган. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

СЭКП ТК-ның март Пленумунуң соонда эрткен чылдарның дургузунда көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы шыпар талазы-биле чаартынган. Күш-ажылдың энергия хандырылгазы үш ажыг катап өскен. Суггарылгалыг болгаш кургаткан черлерниң фондузу 1,7 катап улгаткан. Минералдыг чемиштиргелер бээри үш катап өскен. Мал ажылының специализастаан комплекстериниң болгаш үлетпүр технологиялыг улуг күш фабрикаларын ажыглалга киирген. Ажыл-агыйлар аразының эя ажыктыг агроүлетпүр бүдүрүлгелери болгаш каттыжыышкыннары база хөгжүп турар. Ол бүгү чүүлдер колхозтарга болгаш совхозтарга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн барык ийи катап улгаттырар арганы берген.

Көдээ ажыл-агыйны хандырар мал ажылынга болгаш мал чемнери бүдүреринге ажыглаар машина тудуушкуну, көдээ тудуг, комбикорм болгаш микробиология үлетпүрү черге ындыг чаа адырларны тургускан. Көдээ ажыл-агый машина тудуушкуну дыка хөгжээн. Үлетпүрнүң аъш-чем адырларының кол бүдүрүлге фондулары сөөлгү ийи беш чылда 2,7 катап улгаткан.

Ол-ла үеде совет тараачыннарның амыдырал-чуртталгазының болгаш күш-ажылының байдалдарынга ханы чаартылгалар база болган. Дыка хөй социал айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээн. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының күш-ажыл төлевирин көскүзү-биле бедээн. Оларның пенсия хандырылгазы болгаш социал страхованиези экижээн, ниитилел фондуларындан төлеп бериишкиннер болгаш чиигелделер көвүдээн. Колхозчуларның болгаш совхозтар ажылдакчыларының профессионал база культура деңнели өскен. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде ам дээди болгаш ортумак тускай эртемниг ийи миллион чыгаан специалистер ажылдап турар. Чурттуң хөй-хөй районнарында көдээниң хевир-байдалы өскерилген. Көдээниң ажылчынчылериниң амыдыралының овур-хевири бир янзы—дыка утка-шынарлыг, солун болу берген.

Партияның алган хемчеглери, колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының, специалистерниң, үлетпүр ажылдакчыларының карак чызыл күш-ажылы бодунуң түңнелдерин берип турар — ынчаарга ол түңнелдер дыка улуг. Совет көдээ ажыл-агыйның чедиишкиннерин ыттавас азы шоолуг эвес дээр, социализмниң дайзыннарының кужениишкиннери Пленумнуң киржикчилеринге эки билдингир болгай. Ынчалзажок фактылар өске чүүлдүң дугайын чугаалап турар. Бойдустуң бүгү бергелери туразжок — а олар эвээш эвес болуп тургулаан — көдээ ажыл-агыйның нити продукциязы чедиги беш чылдың дургузунда чылда ортумаа-биле 82,8 миллиард рубль болуп турганындан соңгу беш чылда 123,9 миллиард рубль чедир, тодаргайлаарга 50 хуу көвүдээн. Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң чурттарынга ол-ла көргүзүг 31 хуу, а АКШ-ка — 29 хуу болган дээрзин деңнеп көөрү-биле демдеглеп каалынар. Агаар-бойдустуң байдалдары бисте дыка таарымча чок турда бедээни ындыг. Ол талазы-биле бистиң салгап алган чүүлдеривис база харык чок болгай.

Совет көдээ ажыл-агыйның продукциязының өзүлдезиниң дугайында көргүзүгнү мооң адаанда таблица берип турар.

Көдээ ажыл-агый продукциязының кол-кол хевирлериниң бүдүргени.

(чылда ортумаа-биле — миллион тонна)

	1961 — 1965 чылдар	1976 — 1980 чылдар	Өзүлдези хуу-биле
Тараа	130,3	205	157
Чигир свёклазы	59,2	88,7	150
Ногаалар	16,9	26,3	156
Кат болгаш виноград	6,5	15,2	234
Эът (коң деңзи-биле)	9,3	14,8	159
Сүт	64,7	92,7	143
Чуурга (млрд. борбак)	28,7	63,1	220

(Уланчызы 2-ги арында).

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ АЪШ-ЧЕМ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ БОЛГАШ ОНУ БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

1965 чылга деңнээрге, 35 миллион кижи немешкен чоннуң өзүлдезин көдээ ажыл-агыйның бүдүрүүшкүнүнүң өзүлдези доктаамал мурнап турар болурун бис чедип алган бис. Ооң түңнелинде, көрүп турар үениң дургузунда чоннуң кижи санынга онаштыр көдээ ажыл-агыйның нити продукциязының чылда ортумак хемчээли 28 хуу өскен. Он беш чылдың дургузунда кижи бүрүзүнге онаштыр эътти болгаш эъттен кылган продуктуларны хереглээри 41 хуу, сүттү база сүттен кылган продуктуларны хереглээри — 25 хуу, чуурганы — барык-ла ийи катап, ногааларны — 35 хуу, үнүш үзүн — 24, чигирни хереглээри — 30 хуу көвүдээн.

Ынчангаш, партияның аграр политиказы, көдээ ажыл-агыйга салган улуг хөреңгилер, миллион-миллион кижилерниң кижениишкиннери аъш-чем продуктуларын бүдүрерин боттуу-биле көвүдедирин хандырган-дыр, эштер. **(Адыш часкаашкыны).** Ынчанмыже бистер чедип алдынган чүүлдерге таарзынып олуруп шыдавас бис, аъш-чем айтырыы ам-даа ыракта хүн айтырыындан дүшпээн дээрзин көрбейн барып шыдавас бис. Бир эвес калорийлиинин нити деңнелиниң талазы-биле совет кижиниң аъш-чем рационун физиологтуг нормаларга дүгжүп турар-даа болза, ам-даа аъш-чемниң структуразын экижидери негеттинип турар. Эъттен болгаш сүттен кылган чүүлдерге херектел хандыртынмайн, ногаалар болгаш фруктулар чедишпейн турар. Элээн хөй районнарга аъш-чем бараанарын садарынга үзүктелиишкиннер болгулап турар.

Мында херектиң ужуру чүдел? Хамыктың мурнунда чүдел дээрге, аъш-чем аймаан бүдүрери чыл бүрүде көвүдеп турар болзажок, аъш-чем продуктуларынга хереглел ону ам-даа ажып турарында-дыр. Ол чорук чоннуң акша орулгаларының өзүп турарындан болуп турар, кол-кол аъш-чем бараанарынга күрүнениң үүрмектеп садар өртектери өскерилбес доктаамал турар болганда, ол бараанарны хереглээри көвүдеп турар-дыр. Ол чорук экономиканың шуут-ла аграр секторунда ажылдап турар кижилерниң санының эвээжээни-биле, хоорай чурттакчыларының өзүп турары-биле база холбашкан болуп турар. Ол чорук оон ангыда, көдээниң бодунуң чурттакчылары аъш-чем продуктуларын күрүнениң садыг четкизинден садып алыры чыл бүрүде өзүп турары-биле база холбашкан. Адактың сөөлүнде, көдээ ажыл-агыйның ажыктыының, бүгү агроүлетпүр комплекизиниң өзүлдезиниң ындыг-ла дүрген эвес болуп турары маңаа база салдарын чедирип турар.

Ол бүгү факторларны барымдаалап көргеш, 1990 чылга чедир үеде тускай аъш-чем программазын ажылдап кылыры эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Политбюрозу санаан. Ындыг программаны белеткээри болгаш боттандырары — ол дээрге, бистиң планнаашкын системавыска, социалистиг экономиканы эргелеп башкарарынга принципиалдыг чаа базым. Аъш-чем айтырыын шиитпирлээриниң эчис сорулгалыг, комплекстиг кылдыр көөрүн программа хаара тудуп турар.

Ынчаар көөр чоруктуң эң чугула онзагай чүүлү чүдел дээрге, көдээ ажыл-агыйның бодунуң, ол ышкаш ону хандырып турар үлетпүр адырларының, транспорттуң, садыгның ажылын холбаштырары, каттыштырары, оларның бүгү ажыл-чорудулгазын нити түңнел эчис сорулгага — аъш-чемниң бедик шынарлыг продуктуларын бүдүреринге база оларны хереглекчилерге чедиреринге чагыртыры болуп турар.

Элээн каш чылдагааннардан агроүлетпүр комплекизиниң адырларын хөгжүдеринге тодаргай дүүшпес эвес чоруктар бар апарган ужурунда, ол улам-на негелделиг сорулга болуп турар. Көдээ ажыл-агый продукциязын белеткээриниң болгаш кадагалаарының, сөөртүп дажыглаарының, болбаазырадырының база садыглаарының талазы-биле четпестер мөөңнеттине берген. Ындыг болганда, аъш-чем айтырыын шиитпирлээрин бүрүнгаарлаадыр төлээде, көдээ ажыл-агый продукциязының дамчып чораaш хереглекчиге чедип кээри ол улажылганың бүгү звеноларынче кичээнгейни күштелдирери эргежок чугула.

Программага киирери эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң саналы өске бир чугула негелде — ол дээрге көдээ ажыл-агыйның болгаш ол ышкаш оон-биле холбашкан үлетпүр адырларының ажылының ажыктыын улам ыңай бедидери, өзүлдениң колдуунда-ла интенсивтиг факторларынче шиитпирлии-биле шилчири-дир. СЭКП-ниң сөөлгү съездилери чогум-на ынчаар көөр чорукту партияның экономиктиг политиказының үндезининге салган. Ол дээрге аъш-чем айтырыын-даа шиитпирлээриниң эң-не дээштиг болгаш херек кырында кара чаңгыс болдунуп болур оруу-дур.

Бистер ол орук-биле бүзүрелдиг бар чоруур бис. Ынчалза-даа кылыр ужурлуг ажыл ам-даа эмгежок. Бойдустуң кол байлаан — черни ам-даа бүгү-ле ажыл-агыйларда чөп ажыглавайн турары билдингир болгай. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин комплекстиг механизастаарының деңнели ам-даа четпезинден көдээ ажыл-агый техниказының дыка хөй хевирлерин багай ажыглап турарының база оон куду шынарлыының уржуундан колхозтар болгаш совхозтар хөй продукцияны чедир бербейн турар. Минералдыг чемишчидилгелер болгаш гербицидтер чедишпес, оларны идегелдиг шыгжаарын болгаш чөп ажыглаарын чер болганда хандырбайн турар. Бүдүрүүшкүннүң эргежок чугула чарыгдалдарынга садып алыр өртектер дүүшпейн турар. Бо бүгү көдээ ажыл-агый продукциязын немей өстүрериниң темпилерин кудулаарынга чедирген.

Ынчангаш, эштер, чурттуң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазы көдээ ажыл-агыйның мурнунга, бистиң экономикавыстың бүгү аграр-үлетпүр секторунуң мурнунга чаа сорулгаларны — улуг, нарын, харысалгалыг сорулгаларны идип үндүрүп турар дээрзи чугаалаттынган чүүлдерден илдең-дир. Тургустунуп келген бергедээшкиннерни болгаш пропорциялыг эвес чорукту чайладырынче, көдээ ажыл-агый бүдүрүүшкүнүнүң ажыктыын бедидеринче, чурттуң аъш-чем продуктуларынга өзүп турар негелделерин хандырарынче угланган дээштиг, улуг хемчээлдиг хемчеглер эргежок чугула. Ындыг хемчеглерни ажылдап кылган, оларны СЭКП ТК-ның бо Пленумунга чугаалажып көөр.

Аъш-чем айтырыын комплекстиг шиитпирлээринче чазакты угландырыпшаан, СЭКП Төп Комитеди, дем чугаалааным ышкаш, чонну аъш-чемниң бүгү хевирлери-биле доктаамал хандырарын, бедик шынарлыг продуктуларны ажыглаарын көскүзү-биле көвүдедирин, чемниң структуразын дыка экижидерин хандырар сорулганы салган. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгени аъш-чем программазының төлевилели ол сорулгага дүгжүп турар. Кижилер дугайында, совет кижи дугайында тодаргай сагыш салыышкын ол-дур. **(Адыш часкаашкыны).**

Көдээ ажыл-агый бүдүрүүшкүнүнүң планнап турар өзүлдезиниң көргүзүглерин программада берген. Чүгле чамдык саннарны адаайн. Чижээ, тараа бүдүрериниң чылда ортумак хемчээлин он ийиги беш чылда 250-255 миллион тонна, эътти, — 20-20,5 миллион тонна, сүттү — 104-106 миллион тонна, ногааларны 37-39 миллион тонна, кат-чимисти 14-15 миллион тонна чедирерин көрүп турар.

Он бирги беш чылда-ла хлебке болгаш хлеб-булочканың калбак ассортиментизинге, картофельге болгаш чигирге чоннуң хереглелин хандырары-биле чергелештир крупаларга, кондитер кылыгларынга, маргаринге, чуургага болгаш балыкка негелделерин хандырарын, а ол ышкаш эът, сүт, үнүш үзү база ногаа-чимис продукциязы-биле хандырылганы экижидерин планнап турар. Он ийиги беш чылда кол кичээнгейни эъттиң, үнүш үзүн, ногааларның болгаш фруктуларның кол-кол хевирлерин ажыглаарын көвүдедиринче угландырар.

АЪШ-ЧЕМНИҢ КОЛ-КОЛ ПРОДУКТУЛАРЫН АЖЫГЛААРЫ

(чоннуң кижи бүрүзүнге онаштыр — килограмм)

	1980 чыл	1990 чыл
Эът болгаш эът продуктулары	58	70
Балык болгаш балык продуктулары	17.6	19
Сүт болгаш сүт продуктулары	314	330—340
Чуурга (кезек	239	260—266
Чигир	44.4	45.5
Үнүш үзү	8,8	13,2
Ногаалар болгаш бахчи культуралары	97	126—135
Фруктулар болгаш каттар	38	66—70

Программада айыттынган ажыглал деңнели чуртка ортумаа-биле көрдүнген деп чүве билдингир. А тодаргай районнарга ол национал чаңчылдарны, бойдус байдалдарын болгаш өске-даа онзагай чүүлдерни барымдаалаң тургустунар.

Салдынган сорулгаларны чедип алыр төлээде, программа бүгү аграр-үлетпүр комплекизиниң бот-харылзаалыг болгаш улам балансылаттынган хөгжүлдезин барымдаалап турар. Он ийиги беш чылда ол бүгү улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннарның нити хемчээлиниң барык-ла үштүң бир кезиин алыр.

Программа көдээ ажыл-агыйны улам хөгжүдериниң талазы-биле партияның угланыышкынын уламчылап турар. Ол шын болур-даа ужурлуг, чогум харын-на ол аъш-чем программазын ылап шиитпирлээринге үндезин бааза болур. Көдээ ажыл-агыйга кол бүдүрүлге фондуларын барык-ла 1,5 катап, колхозтарда болгаш совхозтарда энергетиктиг күчүлерни — 1,6 катап, көдээге минералдыг чемишчидилгелер бээрин — 1,7 катап улгаттырарын планнап турар. Бо беш чылда көдээге тракторлар, комбайннар болгаш өске-даа машиналар бүдүрүп бээри көвүдээр, оларның шынары экижиир. Суггаттыг черлерниң хемчээлин 1990 чылда 23-25 миллион гектар чедирери көрдүнген.

Ынчалза-даа көрдүнген хемчеглер, бир эвес бистер машиналарны болгаш чемишчидилгелерни, көдээ ажыл-агыйда ам бар болгаш ам-даа алыр бүгү-ле чүүлдерни амгызындан оранчок эки ажыглап өөренип алыр болзувусса, чүгле ынчан чогумчалыг беримчелиг болур. Бистиң тарылга шөлдеривис улуг. Бистиң малывыстың баш саны капчаар-даа аажок хөй. А дүжүт болгаш продуктулуг чорук илейти-ле четпес өзүп турар.

Ылангыя бистиң агаар-бойдус талазы-биле берге байдалдарывыста тараан шөлдер хөй-ле болзун деп күзээри мырыңай билдингир.

Ынчалза-даа бөгүн, оон-даа артык даарта кол-ла чүүл — дүжүткүр чорукту бедидери. Ол дээрге бирги черже селекцияны болгаш үрезин тарылгазын идип үндүрер дээни ол. Ол дээрге бүгү хевирлерниң чемишчидилгелерин чөп ажыглаарын көрүп турары ол. Ол зона болгаш область бүрүзүнүң, район бүрүзүнүң, ажыл-агый бүрүзүнүң бойдус экономиктиг байдалдарын долузу-биле барымдаалап көрүп турар, эртемге үндезилеттинген эки бодап кылган чер ажылының системазын нептередирин негеп турар.

Хөй малдыг болур деп күзээшкин база-ла билдингир. Ынчалза-даа мал ажылында амгы үеде база-ла кол чүүл — инек бүрүзүнге онаштыр саалданы көвүдедири база дужаап турар малдың ортумак деңзизин улгаттырары. Ынчангаш малдың шынар составын сайзырангайжыдары, уксаажыдылга ажылын экижидери, бедик продуктулуг уксааларның малын өстүрери эң чугула болуп турар. Оон ыңай мал чеми бүдүрерин дыка көвүдедири, оларның шынарын бедидери болгаш оларны чөп ажыглаары чугула.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, көдээ ажыл-агыйның ажыктыг чоруун улгаттырарының дүлгүүрү — бүдүрүлгени интенсификастаарында-дыр. Аъш-чем программазы чогум-на ындыг орукту айтып турар. Моон алгаш көөрге, бистиң эртемнивистиң мурнунда туруп турар харысалгалыг сорулгалар база салдынган. Совет эртемденнер көдээ ажыл-агыйны көдүрери-биле дээш эвести кылганнар. Ынчалза-даа дүүн хандыртынып турган чүүлдеривис даарта болгаш бөгүн безин тодаргайза четпес. Ынчангаш эртем чогум-на ону барымдаалаар ужурлуг.

Ажыктыг чорукче угланыышкын көдээ ажыл-агый-биле холбаалыг адырларны шалыпкыны-биле хөгжүдерин негеп турар. Кызыы черлер бүдүрүлге эвес, а продукцияны кадагалаары, болбаазырадыры, ону хереглекчиге чедирери болу бээр ындыг байдал-биле бо-ла таваржы бээр болгай бис. Чижээ, амгы үеде элээн хөгжээн аъш-чем үлетпүрү-биле улам хөй маргаринни, макарон болгаш кондитер кылыгларын, уругларның аъш-чем продуктуларын, концентраттарны болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрүп үндүрүп болур-дур бис. Болбаазырадылга адырларының күчү-шыдалы малдың, куштуң, сүттүң белеткелдериниң хемчээли-биле дүүшпейн турары-биле холбаштыр боор турар улуг чидириглерниң дугайын чугаалаар ужурга мурнунда таваржып турган мен. Азы картофельдиң, ногааларның, кат-чимистерниң кадагалаар болгаш болбаазырадыр үезинде чидириглериниң дугайын база.

Байдалды эдер дизе, төлевиледе аъш-чем болгаш эът-сүт үлетпүрүн көдүрерин көрүп турар. Соодукчуларның күчүзү улгадыр болгаш элеваторларның ишкири алгыыр апаар. Шыгжамыр-сава ажыл-агыйы хөгжүүр. Ынчалза-даа программаны күүседириниң үезинде бо талазы-биле чамдык эдилгелерни база кылыр апаар. Бистерниң аргаларывыс ылангыя беш чылдың ортан үезинде дыка кызыгаар чок эвезин шуптувус билир бис. Ынчалза-даа 1990 чылга чедир картофельди болгаш ногааларны шыгжамырлар-биле улам долдур хандырарын, чигир свёклазын улам кыска хуусаа иштинде болбаазырадырын чедип алыры эргежок чугула. Бо бүгүнү чедип алыр дээш немелде ажылдарны кылыр апаар.

Кыска хуусааның иштинде аъш-чем продуктуларының эң хөй немелде өзүлдезин бээр агроүлетпүр комплекстериниң ындыг объектилерин чогуур үезинде ажыглалга кииреринче улуг кичээнгей салган турар ужурлуг. Бо талазы-биле корум-чурум амдызында чок боор турар. Көдээ ажыл-агый машиналары кылыр болгаш химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң, мал ажылының комплекстериниң, минералдыг чемишчидилгелерни кадагалаар механизастаттынган складтарның, силос тудугларының, чылыдылга комбинаттарының, кат-чимис кадагалаар черлерниң, комбикорм бүдүрүлгелериниң, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүнүң болгаш садыгның объектилериниң ажыглалга киирер пландары четпес күүсеттинип турар. Партия, совет болгаш ажыл-агый органнары, профэвилелдери болгаш комсомол агроүлетпүр комплекизиниң тудугларынга хамаарылгазын шиитпирлии-биле эде көөр ужурлуг. Оларны чурттуң шалыпчы тудуглары кылдыр көөр херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Көдээниң социал эде тургузуушкунунуң талазы-биле хемчеглер аъш-чем программазының чарылбас кезээ болур. Колдуунда-ла дузалал девискээрлиг хевирлиг хууда дузалал ажыл-агыйны чорудар херим иштиниң тудугларлыг чаагайжыды туттунган чурттаар бажыңнарын тудар ужурлуг. Школалар, школа назы четпээн уруглар албан черлери, клубтар тудуу калбарар. Көдээ чоннуң медицина, садыг болгаш амыдырал хандырылгазы экижип турар.

Көдээге чуртталга, культура-амыдырал, орук тудуун шалыпкыны-биле, быжыг үндезинниг чорутканывыс тудум-на, тараачынның күш-ажылы улам-на бүдүрүкчүлүг болур. Оон ужурундан 80 чылдарда ол сорулгаларга барык 160 миллиард рубльди чарыгдаар деп турар. Бистиң хемчээливис-биле безин алырга, ол дээрге хөй сан-дыр. Ол — хоорай-биле көдээниң аразында социал ылгалды узуткаарынче угланган улуг политика-дыр. А ол дээрге, марксизм-ленинизмниң эртемге үндезилеттинген программыг негелделеривистиң амыдыралга боттанныышкыны-дыр. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Даштыкы экономиктиг харылзаалар ышкаш, программаның шак ындыг кезээн база ыяк ажылдап кылган. Сөөлгү чылдарда, ылаңгыя дүжүт чок болган чылдарда тарааны, эътти болгаш өске-даа чамдык продуктуларны даштыкыдан садып алыр ужурга таваржып келгенивис СЭКП ТК-ның Пленумунуң киржикчилеринге билдингир болгай. Чоннуң эрге-ажыы дээш ону ынчаар кылган бис. Экономика талазы-биле ажыктыг болурун барымдаалавышаан, аъш-чемнии курлавырларын долдурар сорулга-биле даштыкы садыгның бээр чүүлдеринден моон соңгаар-даа ойталаар деп бодавайн турар бис. Ынчангаш даштыкы чурттар-биле, бирги ээлчегде социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылганы программаның төлевилелинде айытканы дүрүм ёзугаар херек болуп турар.

Капиталистиг чурттардан аъш-чемни садып алырын кызырарының эргежок чугулазын төлевилел барымдаалап турар. Болувустуң аъш-чем болгаш мал чеми курлавырларывыстың четчир болурун чурттуң эрге-ажыктары негеп турар, ол чорук кандыг-даа таварылгалардан бистерни магадылаан турар ийик. Ынчаарга тарааны бисге садары ышкаш, ындыг анаа-ла садыглажылганы чамдык күрүнелерниң удуртукчулары бистиң чуртувусче ыйыышкын кылырының чепсээ, политиктиг ыйыышкынның чепсээ болдурарын оралдажып турарын билир болгай силер. Оон-биле бистер кажан-даа эптешпээн болгаш эптешпес-даа бис. **(Адыш часкаашкыны).** Айтырыгны ынчаар тургузарын СЭКП Төп Комитединиң кежигүннери деткиир деп бодай-дыр мен. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ынчангаш аъш-чем программазының төлевилели СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге, чоннуң чаагай байдалын экижидеринче партияның угланыышкынынга дүгжүп турар-дыр, эштер. Төлевилелди колдуунда чүүлдүг деп санап болур бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Аъш-чемниң кайы-бир хевирлерин бүдүрер талазы-биле тодаргай көргүзүглерни бетики көргүзүглер кылдыр барымдаалап көөрү чугула. Ол көргүзүглерни чүгле долдур эвес, харын-даа ажыр күүседир дээш кижениишкиннерни салыры эргежок чугула. **(Адыш часкаашкыны).** Капитал болгаш материал-техниктиг курлавырларның хемчээлин көвүдедир дугайында эвээш эвес саналдарны төлевилел чогаадып турган үеде киирген. Ол саналдарның чамдыызын барымдаалап көрген. Чыл пландарын болгаш он ийиги беш чылда пландарын ажылдап кылырда өске саналдарны өөренип көөрү чүүлдүг болур деп санаан. Ынчангаш чыл бүрүзү, киирген чаа миллиард рубль бүрүзү сорулгаже бистерни чоокшуладып турарын бистер билген, — чогум кайы хире чоокшуладып турарын билген турар төлээде. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш Күрплан программаны ханыладып, тодаргайлавышаан, а ону чүнүн-биле-даа бол сайзырангайжытпышаан, ажылды үргүлчүлээр ужурлуг. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Хуусааларының талазы-биле янзы-бүрү сорулгаларны — узун хуусаалыг, ортумак хуусаалыг, дүрген, соңгаарладып болбас сорулгаларны аъш-чем программазы көдүрүп турар-дыр. Чогум-на дүрген, соңгаарладып болбас сорулгаларны бистиң сагыш салыышкыннарывыстың төвүнге ам тургузары чугула деп бодаар мен.

Аъш-чем программазы бодунуң баштайгы үре-түңнелдерин бо чылын-на бээр ужурлуг дээрзинге бистер шуптувус бир эп-сеткилдиг ышкаштыр бис. Ол чорук көдээ ажыл-агыйда, агроүлетпүр комплекизинде бүгү ажылдарга бедик негелделерни салып турар.

Чидириглер-биле демиселдиң, белеткел, транспорт болгаш садыг организацияларының үзүктелиишкин чок ажылдаарының талазы-биле хемчеглерниң тодаргай системазын район бүрүзүнге, область бүрүзүнге, республика бүрүзүнге хыйамчалыг бодап тывар болгаш боттандырган турар ужурлуг. Шөлдүң болгаш магазинниң аразынга харылзаалар чоок болгаш бедүүн болган тудум-на, ажыл-херекке, хереглекчиге улам-на эки болур. Бо чылын ылангыя Кат-чимис болгаш ногаа ажыл-агый министерствозунга шыңгыы шылгалда болган турар ужурлуг.

Чидириглер-биле демиселди хереглелдиң талазынга база чорудар херек дээрзин чидириглер-биле демиселге хамаарыштыр демдеглээр бодаан ийик мен. Нийтиниң чемненилгезинде, санаторийлерде болгаш дыштанылга бажыңнарында чем артынчыларының кедергей хөй болуп турарын чажырган херээ чүү боор. Ол бүгү албан черлерни продуктулар-биле бирги ээлчегде хандырып турары билдингир болгай. Ону ынчаар кылыры чүүлдүг-ле харын. Ынчалзажок чемниң багай шынарлыг кылганындан, савалааң чартык фабрикаттарының чогундан, а ховар эвес таварылгада ажылдакчыларының ак сеткилдиг эвезинден үнелиг хөй продуктулар артынчылар болуп үне бээр азы өскээр ажыглаттынып турар. Продуктуларны камнаалыг көөрү, оларны хумагалаары — хереглелдиң бедик культуразының демдээ-дир.

Аъш-чем программазында кичээнгейни угландырар ужурлуг чугула айтырыг — хуузунда дузалал ажыл-агыйлар болгаш сад-огород кооперативтери-дир. Эътти, сүттү, куш эъдин, а харын-даа картофельди, ногааны болгаш кат-чимисти бүдүреринге оларның үлүү улуг болуп турар дээрзи билдингир болгай. Күрүнениң, чер-чер Советтерниң, колхозтарның болгаш совхозтарның талазындан ол ажыл-агыйларга дузаламчыны улам ыңай улгаттырары — дүрген болгаш боттуг түңнелдиг бээр ийик — а ол дузаламчыны албан-биле болгаш чогуур көргүзер херек. Бо талазы-биле хөй чүүлдерни Центросоюз кылыр ужурлуг. Хуузунда ажыл-агыйларже Центросоюз көрнүр болгаш оларның чогумчалыг ажылдаарынга илиглиг бээр ужурлуг деп чугаалап болур ийик.

Бүдүрүлгелерниң дузалал ажыл-агыйларының аргаларын долузу-биле ажыглаар. Ындыг ажыл-агыйларны тудуп шыдаар үлетпүр бүдүрүлге бүрүзү, организация бүрүзү ыяап-ла ындыг ажыл-агыйлыг болур ужурлуг. Ол сорулга-биле үлетпүр бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларга көдээ ажыл-агыйның эргежок чугула ажыглал шөлдерин тускайлап бээр херек. Хөй бүдүрүлгелерде бар хөөлбек суглары балык өстүреринге ажыглаары база эки түңнелди берип болур.

Бо айтырыгларны дүрген, дидим болгаш инициативтиг шиитпирлээр херек. Ол чорук боттуг түңнелдерни дораап-на берип болур ийик.

Көдээниң ажыл-ишчилери, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү ажылдакчылары аъш-чем программазын боттандырарының баштайгы чылын шалыпчы күш-ажыл-биле демдеглээр дээрзинге бүзүрелдиг илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарын экижидеринче, экономиктиг механизмни сайзырангайжыдарынче угланган хемчеглерниң системазын аъш-чем программазы-биле кады чугаалажып көөрүвүс база хүлээп алырывыс чугула болуп турар. Бо айтырыгларның аразында харылзааның бары чигзиниишкин чок.

Аъш-чем айтырыын шиитпирлээри дээрге, көдээ ажыл-агыйның бүдүрүкчү күштерин улам ыңай хөгжүдери, болбаазырадып кылыр үлетпүрүнүң күчүлерин улгаттырары-дыр. Ынчалзажок, ол дээрге, херектиң чаңгыс талазы-дыр. Өске, оортан дудак чок чугула талазы — бүдүрүлге харылзааларын сайзырангайжыдары-дыр. Эргелеп башкарарының болгаш планнаашкынның методтары, идиг бээриниң аргалары, ажыл-агыйны чорударының механизми бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга байдалдарны тургузар ужурлуг. Силерде бар доктаалдар принципиалдыг чогум-на бо айтырыышкыннарны барымдаалап көрген. Доңчулап чугаалаар болза, оларның утказы чүдел?

Агрокомплекс планнаашкынының болгаш эргелеп башкарылганың тускайлаң объектизи кылдыр эң баштай-ла идип үндүртүнүп турар. Ол болза девискээр аайының, адырларының болгаш тускай сорулгалыг планнаашкынны эки болгаш ажыктыг кылдыр дүүштүрериниң аргазын бээр. Сөөлгүзүнүң үндезининге эчис түңнел — чуртту аъш-чем-биле үзүктел чок хандырары салдынар дээрзин катаптап тур мен. Харын ол эчис түңнелге, ол сорулгага көдээ ажыл-агыйны болгаш оон-биле холбашкан адырларны эргелеп башкарарының чаңгыс бүдүн кылдыр холбаштырган системазы — төпке-даа, черлерге-даа чагыртыр.

Районнарга, крайларга, областарга болгаш автономнуг республикаларга агроүлетпүр каттыжылыышкыннар, а эвилелдешкен республикаларга болгаш төпке — агроүлетпүр комиссиялары тургустунар. Артык звенолардан адырлыр. Эргелелдиң шалыпкыныы болгаш ажыктыын хандырар төлээде аппаратты бөдүүнчүдери болгаш чиигедири чергелештир чоруттунар.

Район звенозунче онза кичээнгей салдынар. Маңаа колхозтарның болгаш совхозтарның эрге-ажыктарын барымдаалап, бүдүрүлгеге долу хемчээлдии-биле салдар чедирип шыдаар ёзулуг долу эргелиг болгаш демократчы эргелеп башкарылганың органнары хевирлеттинип тургустунар. Россия Федерациязының, Украинаның, Грузияның, Латвияның, Эстонияның элээн хөй районнарында агроүлетпүр каттыжыышкыннарының мөөңнеп алган дуржулгазы бо болза шын, перспективтиг хемчег дээрзин көргүзүп турар. Моон-биле кады республикаларның, крайларның, областарның партия, совет органнарының харысалгазы, нити эвилелдиң аъш-чем фондузунуң тургустунары дээш-даа, боттарының девискээринде аъш-чемниң байдалы дээш-даа харысалгазы бедиир.

Харылзаштырар звено — агроүлетпүр комиссияларының ролюн база демдеглексээн ийик мен. Оларга улуг эргелерни тывсып турар. Оларга чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидери, агроүлетпүр комплекизинде кирип турар бүгү министерстволарның болгаш ведомстволарның ажылын дүүштүрери дээш харысалганы даалдырып турар.

Бистиң чуртувуста көдээ ажыл-агыйның онза ылгалдыг чүүлү болза, ажыл-херекти чорудуп турар бүдүрүлгеге болгаш агаар-бойдус байдалдарының эң-не янзы-бүрү болуп турары болур дээрзи эки билдингир болгай. Мында чаңгыс аай чурумнаттыр таарып болбас деп чугаалаары ышкаш, чаңгыс аайлаар ужур чок. Маңаа шиитпирлер хүлээп алырынга, кажар-тывынгыр болурунга ээ ёзунуң хыйамчалы онза херек. Моон ужурунда СЭКП Төп Комитеди колхозтарны болгаш совхозтарны бүгү хемчег-биле быжыглаарының, оларның организас — ажыл-агый тускайлан чоруун быжыглаарының эргежок чугулазын барымдаалап келген болгаш барымдаалап-даа турар.

Көдээде бистиң кадрларывыс аажок өскен, олар улуг болгаш нарын сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар. Удуртукчуларга бүзүрел, оларның ажыл-чорудулгазынга негелделиг болгаш сонуургалдыг болуру, инициативаларны деткип калбартыры болгаш оон-биле кады даандырган ажыл-херек дээш хууда харысалганы бедидери — бо айтырыг талазы-биле партияның политиказының утка-шынары ындыг. **(Адыш часкаашкыны).**

Бүгү көдээ ажыл-агыйның фундаментизи болуп турар деп долу эрге-биле адап болур колхозтарга болгаш совхозтарга хамаарыштыр чагырып дужаар болгаш үүрмек тежээкти чоруктардан шиитпирлии-биле адырлыры эргежок чугула. Олардан күрүне планында көрдүнмээн кандыг-бир даалгаларны күүседирин негээрин, күрүне отчёдунда көрдүнгениниден өске информация айтырып алырын кымга-даа бол чөпшээревес херек. Бо дүрүмнү бүгү деңнелдерге шыңгыы сагыыр болгаш кандыг-даа онзагай таварылганы болдурбаза чогуур. Бо чүүл кайы хире чугулал база кайы хире херектигил дээрзинге бис шуптувус чаңгыс аай бис деп идегеп тур мен, эштер. **(Адыш часкаашкыны).**

Көдээ ажыл-агыйның ажыктыг чоруун бедидери ёзу барымдаалаан эвес, ёзулуг бот-орулга-чарыгдага турушттуг экономиктиг байдалдар чокта болдунмас. Ындыг байдалдар амгы үеде ыракта-ла бүгү черлерде эвес болуп турары хараадаанчыг-дыр. Хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар карылгалыг. Эътти, сүттү болгаш мал ажылының өске-даа продукциязын оларга карылгалыг кылдыр сайгарып турар. Ындыг байдалдың чылдагааннары янзы-бүрү. Ынчалзажок уржуу чаңгыс — өртек, орулга, чээли экономиктиг быра болур ролюн чидирип турар, бүдүрүлгениң өзүлдезинге деткимче бербейн турар.

Көдээде экономиктиг байдалды экижидер, чогумчудар дээш СЭКП ТК-ның Политбюрозу элээн хөй хемчеглерни боттандырары чугула деп санап турар. Бодунуң хемчээлиниң, шупту колхозтарга болгаш совхозтарга салдарының ханызының талазы-биле ол эң улуг ажыл-агыйжы-политиктиг акцияның мөөңнээшкиннери болуп турар.

1983 чылдың январь 1-ден ныйыстыг бода малдың, хаваннарның, хойнуң, сүттүң, тарааның, чигир свекланың, картофельдиң, ногааларның болгаш өске-даа чамдык продуктуларның садып алыр өртээ бедиир. Ол ышкаш багай байдалдарда, карылгалыг, чавыс рентабельдиг ажыл-агыйларга бүдүрүп турар продукцияның өртээнге немелдени киирер. Ол сорулгаларга күрүнениң чарыгдалы чылда 16 миллиард рубль болур.

Өске бир чугула хемчег — бичии рентабельдиг болгаш карылгалыг колхозтарга чуртталга тудугларынга, школа назы четпээн уруглар албан черлериниң, пионер лагерьлериниң, клубтарның, культура-амыдыралдың өске-даа объектилериниң, оруктарның тударынга болгаш тежээринге күрүне дузаламчызын улгаттырары болур. Ол сорулгаларга чыл бүрүде-ле 3,3 миллиард рубльди тускайлап бээри көрдүнүп турар. Бо дээрге — дыка улуг деткимче-дир, ынчангаш ону эң-не беримчелии-биле ажыглаза чогуур.

Ынчаарга, адактың сөөлүнде, колхозтарның сан-хөө байдалын экижидери-биле оларның банк чээлизиниң өрезин 9,7 миллиард рубльге үндүр бижиириниң болгаш 11 миллиард рубль ажыг хемчээлдиг өрелериниң төлээриниң хуусаазын элээн соңгаар хуусаалже шилчидерин шиитпирлээн. Ол болза хосталган хөреңгилерни бүдүрүлгени улам ыңай калбартырынче киирер арганы колхозтарга бээр.

Совхозтарда болгаш колхозтарда күш-ажыл төлевири экижип турар. Ында кол чүүл болза, ажыл-ишчи бүрүзү бодунуң кылган чүүлү-биле ажылдап алганының аразында дорт, бедүүн болгаш билдингир харылзааны медереп билип турарында болур.

Агроүлетпүр комплекизиниң адырларынга бо беш чылда безин бригадалар болгаш коллективтер керээлериниң, аккорд-шаңналдыг системаны калбаа-биле ажыглап киирерин көрүп турар. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының күш-ажыл төлевиринге үлетпүрде ажыглап киргени дег, агаар-бойдус байдалдарынга дүүштүр санаашкыннарны улуг хемчээлдиг ажыглаар апаар. Сибирьның, Ыраккы Чөөн чүктүң, Казахстанның хөй-хөй районнарынга район коэффициентилерин ажыглап киирер. Совхозтарга болгаш күрүнениң өске-даа бүдүрүлгелеринге мал ажылының ажылдакчыларынга үзүк чок ажыл стажы дээш немелде төлевирлерниң чурумун нептередип киирер; чыл бүрүде төлевирлиг немелде шөлээлерни оларга база бээр.

Совхозтарның удуртукчу ажылдакчыларынга, специалистеринге болгаш албан-хаакчыларынга албан-дужаал аайы-биле шалын төлевирлерин ортумаа-биле 30 хуу өстүрер.

Эргелеп башкарылга органнарындан колхозтарже болгаш совхозтарже шилчээн специалистерге оларның оон мурнунда ажылдап турган ажылынга ап турганы айның ортумак шалыңын үш чыл дургузунда (а бир эвес элээн оралдыг азы карылгалыг ажыл-агыйларже шилчээн болза — беш чыл дургузунда) хевээр арттырар; оларга оон ангыда үштен беш ай чедир хуусааның шалыңы хемчээлдиг тавы үгда бээр дузаламчыны база төлээр. Аныяк специалистерге оон-даа ангы немелде чиигелдерни берген.

СЭКП Төп Комитединге кээп турар хөй-хөй чагааларда сөөлгү чылдарда натура-биле төлевирлерниң ужур-дузазын илдеңи-биле чедир үнелевейн турарын демдеглеп турар. Ол чорук колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының эрге-ажыктарынга багай салдарны чедирип, хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериниң баазазын суларадып, колхоз рыногунуң аргаларын кызырып турар.

Ынчангаш натура-биле төлевирлерниң практиказын калбартырын көрүп турар. Чижээ, тараа культураларын өстүрүп турар бригадаларның болгаш звеноларның ажылчыннары пландан арттыр алган тараазының 15 чедир хуузун халаска ап алыр апаар. Дүжүт ажаалдазында доктаамал ажылдап турар ажылдакчыларга болгаш, а ол ышкаш ынаар хаара туттунган хамаатыларга шалыңының күзели-биле тарааны бээрин сүмелеп турар. Картофель, ногаалар, чимистер, виноград, бахча болгаш мал чеми культураларны өстүреринге болгаш оларның дүжүдүн ажаап алырынга киришкен совхозтар ажылдакчыларынга, а ол ышкаш хамаатыларга планга дүүштүр алган продукцияның 15 чедир хуузун, а пландан ашканда — ажыл-агыйларның боттарының көргени-биле бээрин чөпшээрээн. Шак ындыг чурумну ажыглаарын колхозтарга база сүмелээн.

Нийтизи-биле алырга, эштер, колхозчуларның идепкейин деткиири, бүдүрүлгени эргелеп башкарарының демократтыг принциптерин сагыырынга контрольду күштелдирери чугула. Колхозтуң эргелеп башкарылгазының дээди органы болур нийти хуралдарны чамдык колхозтарда хаая эрттирип турары чажыт эвес болгай. Ол чорук колхозтуң иштики айтырыгларын шиитпирлээринге колхозчуларның ролюн кудуладып турар. Колхозтарның уставында көрдүнген демократтыг чорудугларны кызырып, оюп эртип болбас ужурлуг. Колхозтарның иштики демократиязының ролюн көдүрерин амыдырал, дуржулга негеп турар. Оортан ажыктыг болурундан ангы чүү-даа болбас. **(Адыш часкаашкыны).**

Совхозтарның ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының эргелеп башкарылгага киржилгезиниң демократтыг системазын сайзырангайжыдары база ол ышкаш ажыктыг болур. Мында курлавырлар хөй. Оларны ажыглаары бүдүрүлгениң көдүрериңге чаа аргаларны бээр.

Колхозтарның база совхозтарның болгаш оларны хандырып турар организацияларның — «Сельхозтехниканың», тудугжуларның, мелиораторларның, белеткелчилерниң аразында хамаарылгаларга шыңгыы өскерлиишкиннерни кылып чорудар.

Ындыг организацияларның ажылын үнелээрде, оларның удуртукчуларын болгаш специалистерин шаңнап-мактаарда — ачы-дуза чедирилгезин күүседири-биле кады — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң түңнелдерин, продукция алынганын база барымдаалап көөрүн үндезин кылдыр алыр апаар. Тараа, эът, сүт бүдүрүлгези өскен, продукцияны күрүнеге бээри улгаткан эжик — шаңнал-макталды бедик төлевирни ал. А бир-эвес ол көргүзүглер эвээжээн болза, колхозтарны болгаш совхозтарны хандырып турар организацияларның удуртукчулары болгаш специалистери шаңнал албас апаар. Ол чөп-ле чептиг болур. Белеткел организацияларының ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр алыр болза, ону көдээ ажыл-агый продукциязының белеткелдериниң күрүне пландарының күүселдезинден дорт хамаарылгалыг кылдыр үнелээр апаар.

(Төнчүзү 3-кү арында).

1990 ЧЫЛГА ЧЕДИР ҮЕДЕ ССРЭ-НИҢ АЪШ-ЧЕМ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ БОЛГАШ ОНУ БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

База бир кол чүүл. Өстүрүп, бүдүрүп алган продукцияны долузу-биле ажыглаар, ону бүрүну-биле камгалап, болбаазырадып алыр төлээде он ийиги беш чылда малды, кушту, сүттү, картофельди, ногааларны, чимистерни, колхоз, совхозтарның шуут боттарындан хүлээп алырынче шилчиирин доозарын төлевилеп турар. Ол продукцияны белеткел организацияларының транспорту-биле сөөртүр.

Мээң чугаалап турганым хемчеглерни — колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарының, кадрларны быжыглаарының, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин шапкынчыдарының хемчеглерин боттандырарынга 1983 чылда 30 ажыг миллиард рубльди немей бээрин көрдүнген. Ам сорулга чүл дээр болза, ол акша-хөреңгилер төөккү үеде продукция бүдүрериниң кескү немелдези-биле эгиттинген турары. А ол сорулга албан күүсеттинген турар ужурлуг. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Аъш-чем программазын боттандырары миллион-миллион совет кижилерниң шудургу күш-ажылын негээр. Бистиң кадрларывыстың эртем-билиглиг болгаш организакчы уран-мергежили, партияның массаларга ажылының бүгү-ле байлак арга-дуржулгазы — бо бүгүнү бүрүн долузу-биле ажыглаар апаар.

Партияның составының үштүң бири — алды миллион коммунистер кодээде ажылдап турар. Оон иштинден шуут-ла кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде 2 миллион 800 муң партия кежигүнү болгаш кежигүнге кандидат, 4 миллион комсомолчу ажылдап турар. Чүгле олар, чүнүң-даа мурнунда олар, карак кызыл күш-ажылдың инициативазының, чүткүлдүг болгаш турушттуг чоруктуң үлегер-чижээн көргүзер ужурлуглар. **(Адыш часкаашкыны).**

Оон-биле чергелештир колхозтарның болгаш совхозтарның партия эге организацияларының дугайында онзалап чугаалаксай-дыр мен. Коллективтерге мораль-психологтуг байдал, организакчы чоруктуң болгаш сагылга-чурумнуң деңнели, күш-ажылчы бериимче, черле ынчаш эчис түңнелдер оларның ажыл-чорудулгазындан шиитпирлиг-биле хамааржыр. Партия организациялары боттарының салыышкыннарын кол чүүлдерге мөөңнээри чугула. Эң кол чүүл — кижилер-биле ажыл.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң удуртукчуларындан база хөй чүүлдер хамааржыр. Бодунуң херээн билир, ажыл-херек дээш сагыш аарып чорууру, кижилер-биле ажылдап шыдаар, шак ындыг кижиге удурткан участок дээш бүзүрел болур. Шак ындыг удуртукчулар дугайында — бодунуң херээн эки билирлер деп чугаалажып турар. Салымчаланныг, перспективтиг ажылдакчыларны өй-шаанда эскерип, деңшидери, удуртулганың, ажыл-агыйжы чоруктуң болгаш кижизидилгениң уран аргазын чедип алырынга оларга дузалаары — партия обкомнарының болгаш райкомнарының дорт хүлээлгези.

Коллективтерниң ажылынга эки түңнелдер хөй нуруузунда-ла быжыг доктаамал удуртулганың ачызында чедип алдынары черле билдингир. Мурнакчы ажыл-агыйларның үлегери оон дугайын чугаалап турар. Ук дуржулганы чер болганда-ла чоп ажыглап шыдавайн турары хараадаанчыг. Чамдык областарда колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары үндезин чок черге удаа-дараа солчуп турар. Кадрлар политиказын шак ынчаар шиитпирлеп тура, колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезин амгы үениң негелделеринге дүүштүр кедурери берге.

Мурнундаазы дет кол чүък партия райкомнарынга онаажыр апаар, эштер. Массалар ортузунга организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың байлак дуржулгазын олар мөөңнеп алганнар. Ук ажылдың деңнелин ам улам бедидер апаар. Районда шиитпирлеп турар сорулгаларның нарын болгаш хөй талалыын барымдаалап көргеш, кодээ партия райкомнарын быжыглаарының талазы-биле чамдык хемчеглерни боттандырары, тодаргайлаарга, райкомнарга кодээ ажыл-агый килдистерин тургузары көрдүнген.

Чуртта аъш-чем херээн экижидер дээш партияның идип үндүрген программазын совет улус чаңгыс эп-сеткилдиг деткип, социалистиг чарыштың чаа кедурлүүшкүнүн болдурар дээрзинге бис бүзүрел турар бис. Чарыш бүгү-ле агроүлетпүр комплекизин хаара тударынга, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң шыңарлыг болгаш ажыктыг чоруу, эң бедик эчис түңнелдер дээш демиселге идиг бээринге ачы-дуза чедирери — профэвилелдерниң дорт хүлээлгези.

Эштер! Бистиң тургузукчу планнарывыстың боттанырынга тайбыңны камгалаарывыс чугула. Чурттуң камгалалыр күчүзүн чогуур деңнелге тудар бис. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкыны — политиктиг-даа, шериг-даа чавырлыышкыны дээш демиселди чүткүлдүг болгаш тодаргай сорулгалыг уламчылаар бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң планнарывыстың чедиишкинниг боттанылгазы — тайбыңның херээн быжыглаарының чугула үндезинин дээрзин база кончуг эки билир бис. Совет кижилерниң күш-ажылы — бистиң чуртувустуң күчүзүн болгаш чечектелиишкинин быжыглаарының эң бүзүрелдиг үндезини.

Бистиң көрүп турарывыс аъш-чем программазы ол дээрге чүгле кодээ ажыл-агыйны болгаш оон-биле холбашкан адырларны кедүреринге үндезин эргилде болбайн турар. Ук программа бодунуң онзагайы, хемчээли-биле бүгү улус ажыл-агыйының деңнелгезин хандырар ужурлуг.

Партия болгаш улустуң ёзулуг-ла төөгүлүг деп адааны СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң шиитпирлеринден эвээш эвес салдарны чурттуң амыдыралынга болгаш оон экономиказынга бистиң Пленумувустуң шиитпирлери чедирер дээрзинге бүзүрээр апаар бис деп болган турар мен, эштер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистер, коммунистер, келир үеже оруктуу ажылдап турар бис, шиичилеттинмээн оруктар-биле бурунгаар чоруп орар бис. Чаа бедиктержэ үнмүшаап, чаа-чаа сорулгаларны штурмавышаан, ёзулуг-ла революсчу делгем базым-биле чоруп орар бис.

Шак ындыг сорулгаларның бирээзи — бөгүнгү Пленумнуң салып турар сорулгалары. Нарын болгаш харысалгалыг сорулгалар деп шуптувус билип турар бис. Коммунизм тургузуушкунунга шак ол сорулга база чедиишкинниг боттаныр дээрзинге бисте чигзиниг чок болгаш турбас-даа. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).**

Беш чылдың кижилери

МЕРГЕЖИЛИНГЕ ЧҮТКҮЛДҮГЛЕР

Зоя биле Данил Салчактар чаа-ла 31 харлап чоруур аныяк малчыннар. Олар сес чыл бурунгаар өг-бүле тудуп алгаш-ла мал ажылынга боттарының изиг күзели-биле ажылдап, ада-иезиниң, кырган өгбелериниң чаагай чаңчылдарын төлептиг уламчылап келгеннер.

Данилдиң кырган ачазы Салчан Өлчеевич республиканың сураглыг малчыннарының бирээзи болуп, «Хүндүлелдиң демдээ» орденниң эдилекчизи чораан. Мал ажылынга ынак кылдыр урут-дарыын оон кижизидип чорааны халас барбаан. Данилдиң ада, иези Бады-Назын-биле Бичии-Уруг Салчактар база совхозунга хөй кадарып, үр чылдарда ажылдааш, мактал-шаңнал-даа ап турганнар. 1979 чылда ачазы мөчээн соонда оон хоюн оглу, кенни Данил биле Зоя Салчактар хүлээп алган. Олар чүгле малчыннар эвес, харын малчыннар ортузунга чымыштыг ажыл-иштиң организакчылары. Совхозтуң дирекциязы Данилди Улуг-Оорунуң ангор өшкү бригадазының бригадиринге. Зояны Кызыл-Даг салбырының мал эмчизинге томуйлааны улуг идегел. Олар 1969 чылда ийилээ онгу классты дооскан. Данил Совет Армияның хүрээлелинге албан эрттирген. Зоя Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң мал эмчизиниң салбырын дооскан турганнар.

Данил биле Зоя Салчактар «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының Кудукта хойжу бригадазының мурнакчылары. Олар Улуг Саамчыыр—Ужу деп черде төрүүр 274 хойну хүр-чаагай кыш ажырган, төрүүр чүс хойга онаашттыр 97 хураганны камгалап алганнар.

— Улуг, Биче Саамчыырлар шээр малдың ёзулуг оран черле болгай. Кыжын хар чуга дүжер. Бо эрткен кыш ыш-каш кара кыштар маңаа чаңгыс эвес удаа болгулаан болдур ийин —деп, аныяк малчыннар чугаалаар болду.

Аныяк өг-бүле 1980 чылда тогдулардан төрүүр чүс башка онаашттыр 86 хураганны, эрткен чылын 90 хураганны совхозунга өстүрүп бергеннер. Бо чылын төрүүр чүс хойдан 95 хураган алыр хүлээлгезин чазын-на күүседипкен. Бир хойга онаашттыр эрткен чылын 1,9 кг дүктү кыргааннар, бо чылын 2,1 кг чедирерин хүлээнген. Аныяк өг-бүле Кызыл-Дагның сураглыг малчыны Каң-оол Норбу-биле социалистиг чарышты, чайгы үеде бодунуң күжү-биле 20 тонна сигенни белеткээр, 25 тонна өдекти бөлер деп хүлээлгени алган.

Салчактарның Улуг Саамчыыр-Ужу деп черде кыштаа шынап-ла үлегерлиг. Бо кыжын малды хүр-чаагай кыш ажырарынга чем курлавырын —көк-суланы, хураган чемгерер көк-сигенни хөйү-биле курлавырлап алганы база улуг идиглиг болган. Хураган, хой кажаалары үлегерлиг, оларның баарында дуглаглыг серилерлиг. Малга чем каап бээр оңгача, айыыр, хүүректи Данил Салчак боду кылып алыр. Кышкы үеде малга суг чылдып бээр, ажаалда-чемгерилгезин зоотехниктиң негелделеринге дүүштүр чорудуп, хайгааралды эки тургусканнар. Бо бүгү ажылдарны кылырын Данилдиң авазы дуржулгалыг малчын Бичии-Уруг Салчактың үлүү, арга-сүмези база кирген.

СЭКП райкомунуң кежигүнү Зоя Намчыловна болгаш район Совединиң депутады Данил Бады-Назынович Салчактар күш-ажыл-биле өөредилгени моон-даа ынай холбаарын күзеп чоруур. Данил күзүн Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң механизация салбырынга бот-өөредилге-биле өөренир, а Зоя ол-ла техникумнуң бухгалтерия салбырын бот-өөредилге-биле доозар күзелдиглер.

Шынап-ла малчын кижиге кандыг-даа мергежил эргежок чугула негеттинер дээрзин олар эки билир. Аныяк хойжуларның эртем-билигже чүткүлдүүн бажыңында номчуп турар янзы-бүрү номнарындан, солун, сеткүүлдеринден көрүп болур. Оларның чурттап олурары арыг-силиг, шырак. Телевизорнуң ак-көк экранындан янзы-бүрү дамчыдылгаларны көрүп, сайгылгааныг, чылыг, чырык бажыңда культурлуг чурттап олурары черле мактанчыг.

Д. ЧЫМБА.

Бай-Тайга район.

КИДИН ТҮЛҮК

«Чаа орук» совхозта часкы хову ажылдары кидин түлүк чоруп турар. Бо чылын 1201 га черге тарааны тарыыр. Бо хүннерде 1201 га черни хат эрозиязынга удур техника-биле болбаазырадылганы бүрүн дооскан. Картофель, мал чеми культураларын база тарыыр.

6 га ногаа, картофель тарыыр шөлдү бүрүн белеткээн, долгандыр херимнээн. Төмүр Седи, Виктор Бүрбү, Вячеслав Дамдын, Александр Сагды болгаш өске-даа механизаторлар часкы хову ажылдарының хүн нормазын 150—180 хуу күүседип турар.

В. КУНГА.

Эрзин район.

БҮЗҮРЕЛДИГ

Бии-Хемде» «Хадың» совхозтуң ажыл-ишчилери хоочун хойжу Ойбаа Темир-оолович Бай-Караны улус депутаттарының район Совединиң депутадының кандидадынга бир эп-сеткилдиг депшиткеннер.

Он бирги беш чылдың ийиги чылының дөрт айларының түңнели-биле ол чүс хойга онаашттыр 122 хураганны алгаш, республиканың хойжуларының социалистиг чарыжының тиилекчизи болуп турар. Ооң кодаңында амгы үеде 399 хой бар. Оларның күш-деңгели эки. Дүк кыргып алырының планын хойжу ажыр күүседир дээш часкы санитарлыг хемчеглерниң хажык чокка боттандырып, хой кыргылдазынга белеткенип эгелээн.

О. Д. Бай-Кара чаңгыс чер-чурттугларының улуг идегелин күүседип шыдаар дээрзинге хадыңжылар быжыы-биле бүзүрээрлер.

К. ХЕРТЕК.

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААДЫП...

ССРЭ-ниң 60 чылынга турааскааткан бот-тывынгыр уран чүүлдүң концерттерин республиканың чамдык суурларында агитквартиралар аайы-биле эрттирип турар.

Өвүр районнуң Торгалыг суурга агитквартиралар аайы-биле ындыг көрүлде доозулган. Аңаа бирги черни № 1 агитквартира алган. Оларның концерти кожаазы Чаа-Суурга база болган. Концерт «Улустарның найыралы мөңгежирезин!» деп литература-хөгжүмнүг композиция-биле эгелээн. Ооң сөзүн Зинаида Мөңге, музыказын Владимир Калзан-оол, чурук каасталгазын Борис Сонам кылган.

Композиция соонда хөйнүң болгаш чаңгыстың ырлары куттулуп, танцы, хөгжүм уламчып турган. Оларны көрүкчүлер улуг сонуурган-биле көрген.

В. САНАА.

Баян-Кол суурнуң Культура бажыңынга улуг юбилейге холбаштырган концерттерге Центральная-1, Центральная-2, Набережная, Молодёжная, Зеленая, Заречная, Оттук-Даш, Сечен-оол кудумчуларының бот-тывынгыр уран чүүлге салым чаяанныг чурттакчылары киришкен. Олар концерттерни барык-ла неделяның субботта санында көргүскүлээн болгаш Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң ажыл-ишчилеринге сонуурткан.

Концерттиң киржикчилери бодунуң чурттап турар кудумчузунуң ат-алдары, оон культуразы дээш база хөй-нииттиг идепкейин илергейлээри-биле идепкейлиг киришкен. Аңаа Молодёжная кудумчузунуң бот-тывынгыр артистериниң көргүскени «Он беш республикалар—он беш алышкылар» деп литература-хөгжүмнүг монтаж бедик идейлиг, утка-шынарлыг, солун болган. Оон киржикчилери янзы-бүрү нацияларының идик-хевин кеткен, бедик кедүрлүүшкүннүг ойнаан. Ынчангаш ол кудумчунуң төлээлекчилери бирги чергениң дипломун, Шушенское баар путёвка-биле шаңнаткан.

С. КУУЛАР.

ҮЛЕГЕРЛИГ

«Ак-Туруг» совхоз он бирги беш чылдың ийиги чылында нииттизи-биле суггаттыг черлерге 1100 гектар тараа культураларын тарыырын планнаан. Оларны чажар шөлдерин чогуур үезинде илииртеп, хөрзүнүң белеткээн. Ол ышкаш 527 гектар шөлдүң часкы аңдарылгазын амгы үениң техниказы-биле чорудуп, ийиги чылдың ээлчээнче киирген.

Механизаторлар эрткен чылгы чайгы, күскү аңдарылгаларны база ындыг арга-биле чоруткан. Бо бүгү ажылдарны чорударынга К-700 тракторларының башкарыкчылары Александр Бегзи, Сергей Херел, МТЗ-80-ниң Комбайн Дартай-оол, Дойбан Намнай, Кара-оол Кендеп, ДТ-75-терде Сандак Дамчыын-оол, Хураган-оол Моңгуш, Шаалы Шойдаа олар хүн нормазын 130—150 хуу күүседип, өскелерге үлегерлиг болуп турар.

Хову-шөлдерде тараа чаштырылгазы уламчылавышаан. Ында чеди агрегат массалыг чаштырып, механизаторлар үлүүн доктаамал ажыр күүседип келген. Олар неделя дургузунда чаштырылганы доозар дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

С. СОТНАМ.

Улуг-Хем район.

Мугур-Аксының септелге-участогу районда мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Ажыл-ижинге бердинген оолдар-кыстар ында хөй. Оларның бирээзи комсомолчу Михаил Хертек.

Совет Армияның хүрээлелинден ийи чыл бурунгаар халашкаш, Михаил септелге-тудуг участогунга ыланчылай берген. Баштайгы үеден эгелеп М. Хертек ажылга кызымак чорууп көргүзүп, дуржулгалыг эш-өөрүнүң болгаш дагдыышкычыларының арга-сүмезин ап келгениниң түңнелинде бодунуң планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип турар апарган. М. Хертек комсомолдуң область конференциязынга Мөңгүн-Тайга аныяктарын төлээлеп киришкен. Ажыл-ишчи оолду организацияның коммунистери СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр чаңгыс үн-биле хүлээп алганнар.

ЧУРУКТА: М. Хертек.
В. КАРА-САЛДЫН фотозу.

ҮЛҮҮВҮС

Улус депутаттарының Туран хоорай Совединиң садыг, хөй-нииты чемненилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссия тос кежигүннүг. Комиссия ажылын план ёзугаар чорудуп турар. Ажыл планын чыл хуусаалыг тургускан.

Туран хоорайда садыг, хөй-нииты чемненилге черлериниң четкизи чыл санында калбаарып, материал-техниктиг баазазы быжыгып турар.

Чурттакчы чоннуң садыг хандырылгазын экижидери — хүннүң чугула айтырыы. Доктаамал комиссияның депутаттары ол айтырыгны шиитпирлежиринге идепкейлиг киржип келген. Хоорайда столовая, садыг бүрүзүнүң ажылы бистиң кичээнгейивисте. Депутаттар садыг четкилеринге хыналдаларны план ёзугаар чорудуп турар. Хыналда бүрүзүнүң дээштиин бедээн. Оон түңнелдерин доктаамал комиссияның хуралдарынга чугаалажыр. Бистиң ажылывыска, ыяңгыыл хыналдалар чорударынга хөй-нииты улусчу контролёрлар, эмнелге ажылдакчылары идепкейлиг киржип турар. Кады чоруткан хыналдаларның дээштиг болуп турары чугаажок.

Эрткен чыыштан бээр комиссияның 6 хуралы эрткен. Аңаа чоннуң садыг хандырылгазының айтырыын чаңгыс эвес удаа чугаалашкан. Ол-ла хуралдарга садыг, хөй-нииты чемненилгезиниң удуртукчуларының информацияларын дыңнап, хыналдаларның түңнелдерин чугаалажып турар. Ук хуралдарга хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдезинге контрольду күштелдирген. Доктаамал комиссия хоорай Совединиң күүскомунга беш айтырыгны белеткеп киирген. Депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар, хөй-нииты ажылынга идепкейлиглер бар. Чижээ, Антонина Шутова, Елизавета Баяндина доктаамал комиссияның ажылынга идепкейлиг киржип келген.

Доктаамал комиссияның ап чорудуп турар хемчеглери садыг хандырылгазын экижидеринге, ында бар четпестерни чайладырынга идиглиг болуп турар. Эрткен соңгулдадан бо хүннерге чедир доктаамал комиссия эвээш эвес ажылдарны кылган. Ооң түңнелинде хоорайның столоваяларының ажылында кошкү өскерилгелер болган, белеткеп турар аъш-чемниң ассортиментизи элбээн, шынары экижээн. Комиссияның депутаттарының киржилгези-биле № 2 столоваяга суг дамчыдылгазын киирген. Садыг черлеринде тургустунгай соодукчуларның үрелиишкин чок ажылдаарын хандырган. Доктаамал комиссияның депутаттарының хемчег алганы-биле районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде прокат пунктузун тургускан.

Туран хоорайда столоваялар, магазиннер планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүседип турар. Аңаа бистиң доктаамал комиссиявыстың киржилгези биче-даа бол, бар деп санап турар бис.

А. СОРОКИНА,
доктаамал комиссияның даргазы.

Часкы хову ажылдары

ЧААГАЙ ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ

«Улуг-Хая» совхозтуң ногаажылары ногаа культураларындан турум, чаагай дүжүттү алырынче чүткүп турар. Оларның ол күжениишкиннери халас барбайн, чогумчалыг түңнелдерни берип турары өөрүнчүг. Агаар-бойдустуң байдалдары кайы хире-даа таарымча чок чылдарда Көк-Чырааның ногаажылары хоомай дүжүт ап көрбээн. Чылдың-на дүжүт чаагай болур. Ол чүл дээрге, суггаттыг черлерлиг ажыл-агый бүрүзүнге-ле ногааның магадылаттынган чаагай дүжүдүн ап болурунуң херечизи-дир. Маңаа чүгле шудургу күш-ажыл херек. Агроном азы бригадир ногаажыларны билдилиг удуртуп, эртемниң база мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин ажыглаар болза, ногаалардан чыл бүрүзүнде чаагай дүжүттү алыры болдунуп болур деп бодаар мен.

Он бирги беш чылдың баштайгы чылында совхозтуң ногаа бригадазының ишчилери база чаагай дүжүттү өстүрген. Гектар черден-не капустаны 270 центнер чедир ажаап алган. Бригаданың 50 гектар хемчээлдиг бүгү шөлүнден ниитизи-биле ногаа аймааның гектардан 125 центнер ортумак дүжүдү алдынган. Оон-биле холбаштыр, чугаалап кагза чогуур чүве чүл дээрге, бүдүрген продукцияны херглекчилерге чогуур үезинде, эки шынарлыг кылдыр чедирериниң, ону садып сайгарарының дугайында баш удур сагыш салыры. Эрткен чылдарның практиказындан алырга, ыяңгыыл капустаны хүлээп алыр черлер тывылбайн баар, оон уламындан капуста черге азы складка үр чыткаш, ажыглал чокка үрелип каар таварылгалар ховар эвес турган болгай. Ындыг янзы үрелген хайыраан капустаны инекке чем кылдыр бээри-биле фермаларже чорудуп турдувус. Ындыг чорукту болдурбас херек.

Бо чылын ногаа аймаандан чаагай дүжүттү алырының магадылалын тургузары-биле бригаданың кежигүннери күжениишкинниг ажылдаан. Капустаны 35 гектарга, огуректи 9, помидорну — 3 гектарга олуртур бис. Бүгү шөлдүң гектар бүрүзүнден ногааларны 160 центнерни, оон иштинде капустаны 200, помидорну — 70, огуректи — 80 центнерни өстүрүп алырын хүлээнген. Ону чедип алыры ындыг-ла белен эвес. Карак кызыл күш-ажыл — аңаа шиитпирлиг чүүл болур. Оон-биле чергелештир суггарылганы, чемишчидилгени чөп ажыглаар херек.

Бистиң совхозта ногаа ажылын механизаставаан. Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни хол-биле кылыр. Ажылдың бергезин оон-на тодаргай. Эң-не улуг күш үнер ажыл — өзүмнерни теплицаларга баш удур тарып өстүрүп алыры. Бригадада капуста рассадазы өстүрер 750 дөрбелчин метр, огурец өстүрер база-ла ол хире шөлдүг теплицалар бар. Бо чылын тарып олуртур ужурлуг бүгү үрезиниивисти өстүрүп белеткеп алдывыс. Ам чүгле агаарның чылыырын манаар апаар. Мурнундагы чылдарның практиказындан алырга, капустаны май 20-ден эгелеп даштың ажык черге олуртуп болур. А помидорну июнь 5-тен соңгаар даштыгаа олуртур ужурлуг.

Ногаа шөлүнден чаагай дүжүттү өстүрүп алырының чарылбас кезээ — органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгени чогуур норма ёзугаар чөп ажыглаары. Бир гектар черге-ле 60 тонна ирииңди өдекти болгаш тос центнер суперфосфатты төп турар бис.

Суггат база-ла солуттунмас чүүл. Көк-Чырааның суу каап чайын каташ, ногаа шөлүнге четпейн баар, ол-ла берге. Ону барымдаалааш, өл-шык сиңнерер часкы суггатты ылаптыг чорударынга бистиң суггатчыларывыс онза кичээнгейни салып турар. Ам ногаа шөлүнде суггат кидин түлүк. Суг чаштырып чер суггарар машинада тракторист Михаил Тавакай биле Донгак Дак-оол, аңаа арыктан суггарарында Бичии Тавакай, Александр Сүрүг-оол болгаш Николай Идамчык олар кызымак ажылдап турар.

Ногаа бригадазы хөй кижилиг коллектив. Ында 80 ажыг ажылчын Көк-Хаактан, совхозтуң Ийи-Тал болгаш Хайыракан салбырларындан кээп ажылдап турар. Оон уламындан ажылды организастаары нарын болуп турар. Аңгы-аңгы суурлардан келген янзы-бүрү бүдүш-чаңчылдыг, янзы-бүрү назы-харлыг кижилерни сырый каттышкан коллектив болдуруп алыры баштай дыка берге турган. Чылдар эрткени-биле биске арга-дуржулга немешкен, кижилер бот-бодун билчир, бүзүрежир, бир демниг апарган. Ам бистиң коллектививис шуптузу чаңгызы, чаңгызы шуптузу дээш деп принцип-биле ажылдап турар. Бриганы дөрт звенога үскен. Рассада өстүрерин бүгү бригада бир демниг чоруткан. А олуртулга эгелээрге, звенолар тус-тус кылдыр үстүп алгаш кирипттер. Олурткан черин чай дургузунда бок үнүштен аштап арыглап, чемишчидилге-биле чемгерип, ажаап келир. Ногаа бригадазында мурнакчылар эвээш эвес. Көк-Чыраа звенозунда Донгак Уйнук, Төтпес-оол Серенмаа, Узун-оол Сайык; Хайыракан звенозунда — Татьяна Донгак, Самбуу Ачымаа; Ийи-Тал звенозунда — Чоозу Биче-кыс. Шалган Айыраан, Анна Хун олар эрес, шудургу ажылдап, бедик көргүзүглерни чедип ап турар.

З. ТОЛМАЧЕВА,
«Улуг-Хая» совхозтуң ногаа бригадазының бригадири.

ЭВИЛЕҢ-ЭЭЛДЕК

Мая Салчак он классты дооскаш, Кызылдың даараныылга фабриказынга үш чыл ажылдаан. Оон өскен-төрээн черинче чаныпкан. Комсомолчу кыс аңаа дораан ажылдап кирипкен. Ам бо хүннерге чедир Бүрениң кырганнар болгаш инвалидтер интернадының столоваязында үш чыл ажылдап турар. Ол хүлээлгезин ак сеткил-биле күүседип, чеменикчилерге эвилең-ээлдек чорууп көргүзүп келген.

Комсомолчу ол ышкаш хөй-нииты ажылдарынга база идепкейлиг. Шалыңчы ишчини чоокта чаа интернаттың бүгү соңгукчулары Бүрен-Аксы кодээ Совединиң депутадының кандидадынга депшиткен.

М. ТОПУЛ.

Ажыын көрзе

Бежен чылдарда машина-балгат ховар турган. Тудуг ыяжын Кожай тайгазындан 40 аът-биле шанак, тергелиг сөөртүп эккеп турдувус. Шак ындыг демниг күштүң ачызында, Ак-Тудуг суурга Советская, Мугур, Найырал, Тайбың, Ленин кудумчуларының чамдык бажыңнары туттунган. Ортумак школа база чоорту ажыттынган.

Электрик апарган Кара-оол Дембирел, чолаачылап турар Паржыма Хелчүк, тракторист Кара-оол Кендеп дээш оон-даа өскелер ынчан бажын тудар материалдарны аът-биле сөөртүп эккеп турган бис. Амгы үеде аъттың ажыын чедир, көрбейн турарывыс кончуг четпес.

Ам малчыннарда безин мунар аът чедишпес. Чамдык малчыннар хөй кыргыдарда азы чугдурарда чадаг чоруур ужурга таваржып турар. Чүге дизе, аът оорлаар чоруктар эвээш эвес. Ынчангаш чылгы малды өстүрүп, оон ажыын амгы техника дег көрзе.

Н. ДОРЖУ.
Улуг-Хем район.

Коммунист дугайында чугаа

ТАРААЖЫ

Очурсат Сарыгларга 1976 чыл уттундурбас, ону партия эге организациязы хүрээлелинге ынчан киирип алган. Ол оон бээр бүдүрүлге ажылынга улам бердинген, хей-аът-биле чалгынналган. Бир катап партком секретары Х. Ш. Ховалыг аныяк коммунист-биле чугаа кылган. Дарганың кабинединге эрткен беседа, үр-даа болбаан, ынчалза-даа оон соонда Очурсат элээн хандыр боданып, эрткен амыдыралын шүүп түңнеп, моон соңгааргы ажыл-ижинге хамаарышкы хандыр боданган.

— Кижилер-биле ажылдап билир, оларны күш-ажылче организастап база шыдаар. Черле ынчаш бис силерниң ажыл-ижиңерни багай эвес деп үнелеп тур бис. Совхозтуң удуртукчулары биске ындыг сапал киирди. Партком кежигүннери база чөпсүнген чүве. Машина-трактор мастерскаязын эргелекчилээр хүлээлгени силерге онаар бодап тур бис. Партия кежигүнү кадрларны парторганизация өөренип көрүп, хире-шаан ажыл-херек-биле көөр чүве болгай. Боданып көрүңерем, понедельниктен чуваавысты бо-ла үеде уламчылаар бис —деп, секретарь домаан төндүрген.

Механизатор секретарь-биле чугаалашкан соонда күш-ажылчы баштайгы базымнарын сагынган. Ол 1963 чылда сес классты дооскан. Совхоз ажылынга, кайда-даа ындыг болгай, бичии оолак шаанда-ла дузазын кадып эгелээн. Чүнү кылбас дээр, сиген бөлер, тараа шаңынга ажылдаар.

Кодээге кол кижи —механизатор. «Тиилелге» совхозтуң трактористерин оол адааргал-биле көөр турган. Олар суурнуң эң хүндүткелдиг, эң чугула улустары. Ынчангаш күскээр апарганда Балгазынның профессионал-техниктиг училищезинче хапкан. Аңаа Очурсат Тываның ырак-узак районнарындан келген оолдар, кыстар-биле кодээ ажыл-агый техниказын чүткүлдүү-биле өөренип турган. Бүдүрүлге практиказын төрээн «Тиилелге» совхозунга эрттирген. Ынчангы механизаторлар Көшкен Тежит, Оюн-оол Салчак олар аныяк оолдуң ажылын контрольдап, дузазын кадып турган. Үе саадаар эвес, училищени доозуп апкан.

Тараажыларның ажылы нарын-даа, берге-даа. Ховуның ишчизинге кызымак болбас болза, оон үүле-хереэ бүттүнмес. Очурсат час боорга чер чарып, тараа чаштырып, шөлдү илииртеп, күзүн дүжүт ажаап, чылдан чылче улам мергежип орган. Бир катап тараажыларның республика конкурузунга киришкеш, тиилелгени чедип база алган.

Эрес-кежээ аныяк оолду комсомолчу-аныяктар бригадазының бригадиринге депшиткен. Олут чок бо хүлээлгени ол чеди чыл иштинде күүсеткен. Кижилер-биле ажылдаар, олардан өөренириниң кайгамчык школазын О. С. Сарыглар аңаа эрткен. Бригадирлеп турган чылдарында ол доктаамал эки дүжүттү өстүрүп, хөй-хөй аныяктарны тараажының мергежилинге өөреткен.

Партком секретарының чугаазының соонда аныяк коммунист амыдыралын, эрткен оруун сактып. МТМ эргелекчизи кижиниң хүлээлгези берге-ле ажыл деп бодап турза-даа харысалгадан кортпаан. Бир каш чыл иштинде аңаа ажылдаар.

1978—1979 чылдарда Очурсат Сурунмаевич Ак-Чыраага «Тиилелге» совхозтуң мал чемин белеткээр бригадазын удуртуп турган. Дуржулгалыг ишчи бо хүннерде комбайнерлеп, социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи атты чаалап ап келген.

Э. ТЕЖИТ.

Школа болгаш амыдырал

УЛАМ БЫЖЫГЛААР

Төрээн черинге чон аразынга ажыктыг күш-ажылды кылып, көдээ ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларынга ажылдаар, аңаа ада-иезиниң кылып келген ажылдарын салгап алыр, бүгү талазы-биле шыырак билиглиг аныяк салгалды кижизидери тус черде школага күш-ажылды өөренип турарындан улуг хамаарылгалыг.

Өөреникчилерни күш-ажылга кижизидериниң амгы чаа программазы-биле 4 класстан эгелээш-ле бүдүрүлге чепсээ-биле, машина-техника-биле таныштырар, 7-8 класстарга дугуйлуг тракторларны, 9-10 класстарга машина чолаачылаарынга өөредип, чер ажылынга ажылдап болур кижилерни школага-ла белеткеп ап болур дээни ол. Эрткен өөредилге чылында бистиң Бүрең-Бай-Хаак школазынга (бааза чок турганы-биле) машинага өөредири көрдүнмейн турда-ла, 9-10 класстарга өөредип турган бис. Олардан бо хүнде 3 кижи совхозта чолаачылап ажылдап турар.

Эрткен өөредилге чылында өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының ажылынга элээн бергедээшкиннер турган. Ынчан бис 5 гектарга картофельди, 1 гектарга капустаны тарып өстүрген бис. Ол ажылдарны хол-биле эвээш санныг өөреникчилер кылып турган. Ажылдың түңнели багай эвес көргүзүглүг болган. Чүгле капустаны безин 25 тоннаны ажаап алган. Ооң 18 тоннызын совхозка дужааган. Ол капустаның чартыын совхоз доңуруп алган. Ол чорук ону өстүрген өөреникчилерниң сеткил-сагыжынга элээн багай салдарлыг болган.

Бо 1981-1982 өөредилге чылында байдал бисте элээн экижээн. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының ажылының дугайында болгаш күш-ажылга кижизидилгеге хамаарышкан айтырыгларны чугаалажырынга «Бүрен» совхозтуң директору Е. М. Мусихин, партком секретары Г. А. Монгуш киржип турар. Өөредилгеге херегләэр бичии күштүг тракторну бээрин совхозтуң даргалары аазааннар. Амгы үеде бистиң школада чаа ГАЗ-53 деп машинаны бергени өөреникчилерниң техниканы өөренип билип алырынга база улуг идигни берип турар.

Өөреникчилер трактор, машинаны чорудуп билирин өөрениринден аңгыда, көдээ ажыл-агыйның янзы-бүрү машиналарын ажыглап билирин база чедип ап турар. Инек саарының, хой кыргыырының аппараттарын ажыглаарын өөренип, хой, өшкүлерни демдектеп, дугаарлап кылырын безин кылып турарлар. Бо дээрге улус ажыл-агыйының амыдыралынга киржилгениң чүгле эгези болур.

Бистиң Бүрен-Бай-Хаак школазының өөреникчилери чайгы дыштанылганың үезинде картофель, ногаалар өстүреринге болгаш мал ажылынга, мал чеми белеткээринге боттарының эвээш эвес үлүг-хуузун киирерлер.

Д. МОНГУШ,
башкы.

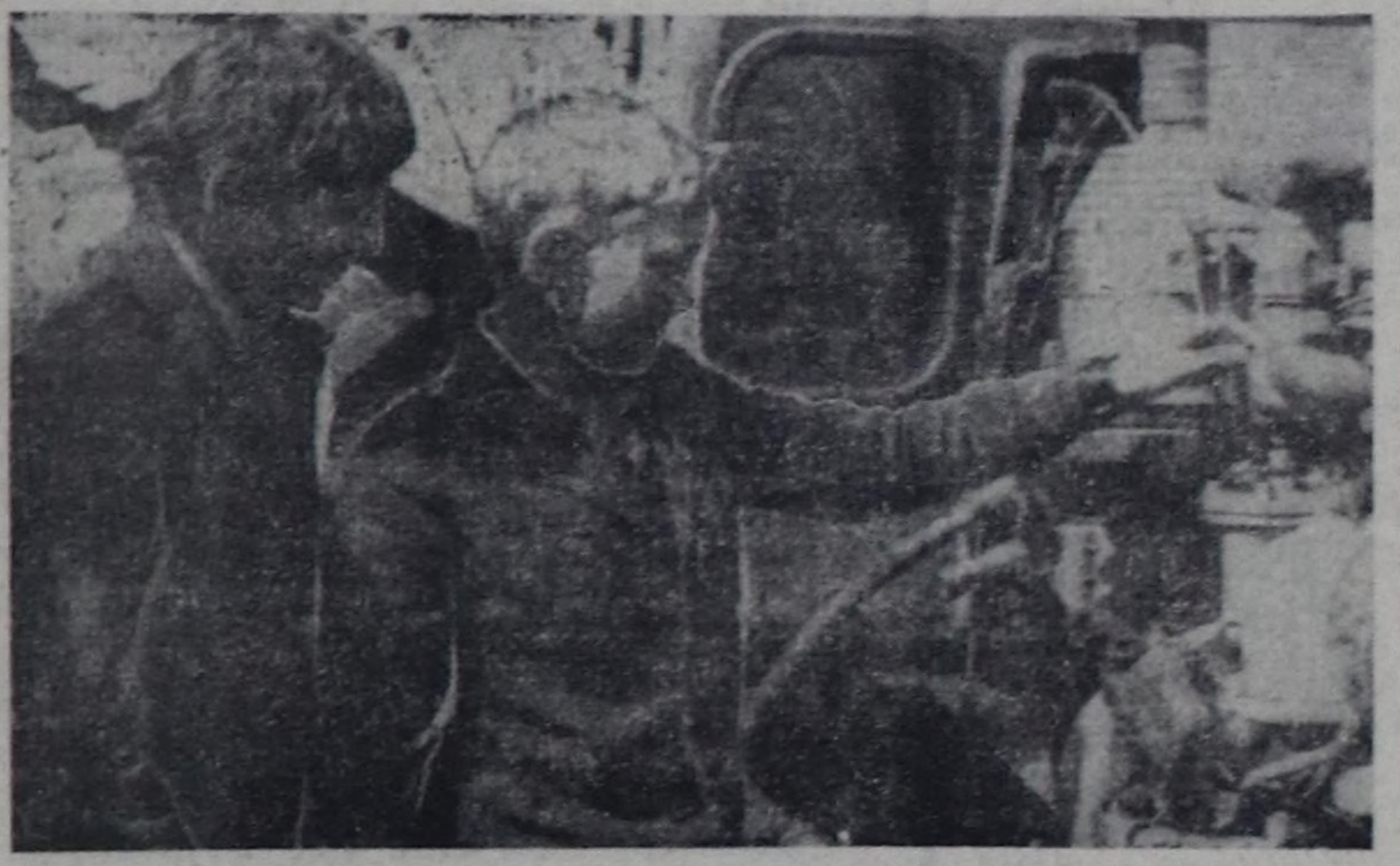

ЧУРУКТА: Каа-Хем районнуң Бүрен-Бай-Хаак ортумак школазының өөреникчилери практика үезинде.

Авторнуң фотолары.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

«Алдан-Маадыр» суурда «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи коммунист Маадыр Саспыкович Ондар киномеханиктеп ажылдаандан бээр 25 чыл ажып турар. Чүгле сөөлгү 25 чыл иштинде Алдан-Маадыр суурда ажылдап келген. Бодунга онаашкан планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген. Он бирги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдазын чедиишкинниг күүсеткеш, районда организастаан социалистиг чарыштың түңнелинде ийиги черни чаалап алган. Бо чылдың бирги кварталында планнарын база ажыр күүсеткен. Ол чонга кино көргүзер талазы-биле бодунуң ажылының ёзулуг мастери. Ынчангаш чоннуң хүндүткелин чаалап алган. Маадыр Саспыкович Культура бажыңында организастаан киномеханиктер өөредир бөлгүмнү чылдың-на удуртуп, ажылдап келген чылдарында хөй санныг киномеханиктерни доостурган. Бо чылын ында 8 кижи өөренип турар.

Ол чүгле бодунуң онаашкан ажылынга кызымак болурундан аңгыда, хөй-ниити даалгаларын база ак сеткилдиг күүседип турар. «Алдан-Маадыр» совхозта партия комитединиң бюро кежигүнү. Улусчу контрольдуң кол бөлүүнүң даргазы. Ол ажылды багай эвес удуртуп турары-биле районда эки ажылдыг бөлүкке санаттырып турары-биле макталдыг.

Үр чылдарда чаңгыс шугумга ооң эки ажылын үнелеп көргеш, ону «Хүндүлелдиң Демдээ» орден болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнааны таварылга эвес.

Маадыр Саспыковичиниң аалының иштинде Александра Даңгытовна база коммунист, школада башкылап ажылдап турар. Ооң күш-ажылчы базымы 1961 чылда эгелээн. Ажылдап келген чылдарында хөй санныг бичии чаштарны кижизидип өөреткен. Александра Даңгытовнаның башкылап турар клазы чыл санында 100 хуу өөредилгени чедип ап турар. Ооң күш-ажылын үнелеп көргеш, юбилей медалы болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле база шаңнаткан.

Ол найыралдыг өг-бүле ийи уругларлыг. Уругларының улуу Кемеровонуң башкы институдунда, бичии кызы Алдан-Маадыр ортумак школазының 3-кү клазында. Олар кайызы-даа кончуг эки өөренип турарлар.

Совет көдээниң кижилери

Александра Даңгытовна чүгле бодунуң онаашкан ажылынга кызымак эвес, харын хөй-ниитиниң даалгалыг ажылын ак сеткилдиг күүседип чоруур. Алдан-Маадыр көдээ Совединиң депутады, суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

Херээжен чонну совхоз бүдүрүлгезинче хаара тудар, оларның ортузунга политөөредилгени агитквартиралар дамчыштыр чорудар, уругларның кижизидилгезинче ада-иелерниң кичээнгейин угландырар ажылды доктаамал чорудуп, ада-иелер-биле харылзаалыг ажылдап турар. Суурда агитквартиралар аайы-биле кышкы-даа, чайгы-даа үелерде уруглар ойнаар шолчүгештерни кылдырганы көрүштүг, чараш.

Депутат хүлээлгезин эки күүседип, соңгукчулар мурнунга отчёдун чогуур хуусааларында берип, көдээ Совет-биле харылзааны доктаамал тудуп турар. Херээжен чоннуң хуралдарын план ёзугаар эрттирип, аңаа дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин, малды, дагаа, бора-тоолай азыраарын, огород ногаа, картофельди суурнуң чурттакчыларының 80-ден эвээш эвес хуузу бо чылын тарып алырын организастаар ажылдарны ам бо хүннерде чорудуп турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаары, уруглар кижизидилгезиниң, суур чаагайжыдылгазының дугайында болгаш өске-даа өйү келген айтырыгларны ол хуралдарга чугаалажып турар.

Ол ышкаш суурнуң агитквартираларын малчын кодан бүрүзүнге шеф дузазын чедирери-биле доктаамал быжыглаан. Оларның быжыглаан коданнарынга каңдыг ажылдарны кылып чорутканын доктаамал хынап, тускай демдеглел дептеринге бижип турар. Сезоннуг ажылдар үезинде, ылаңгыя хой кыргылдазынга, мал чеминиң белеткелиниң, будук-бүрү, сиген кезер, мал оолдаашкынының үезинде сакманчыларны организастап чорудар, мал кыштаглаашкынының белеткелиниң үезинде мал кажааларының көржеңин коптарар, чугайлаар, чылыглаар болгаш өске-даа ажылдарны башкаржып турар.

Маадыр Саспыкович биле Александра Даңгытовна Ондарлар боттарының онаашкан болгаш хөй-ниити ажылдарын ак сеткилдиг күүседип турары-биле Алдан-Маадыр суурда хүндүткелдиг. Ажыл-ишчи өг-бүлеге чону бүзүрээр болгаш чоргаарланып чоруур.

Н. ДАЖИНМАЙ.

Суд залындан

«ОЛЧАЧЫЛАР»

Ибрагимов алышкыларның ондатраларны бүдүү аңнааш, байыыр дээн оралдажыышкыны улуг өртектиг болган. Олар барыын-казахстан «Котельниковский» совхозка тудуг кылыры-биле чеде бергеш, ук черниң Багырлай дээр хеминде үстүнде айыттынган хээкчи амытанчыгаштарның арбын-көвейин эскерип кааннар. Ынчангаш оларның үнелиг кежин белени-биле белеткей шаап алыр деп шиитпирлээннер. Олар ыяк белеткенип алгаш, эвээш чурттакчы чоннуг хову черге оларны кым-даа көрбес кылдыр кордааш, орай күзүн тывышче чорупкан.

Ук черниң аңчылары боттары Багырлайга өзүп-төрүттүнген ондатраларлыг черлерни элээн каш чылдар иштинде камгалап келгени-даа таварылга эвес. Чогумна ынчангаш олар хемчигештиң эриктеринден төтчеглекчи «аңчыларның» истерин көрүп кааш, Тайпсак районнуң кураныыр инспекциязынче оларның дугайын дыңнадыпканнар. «Аңчыларны» олчалары-биле кады тудуп алган. Оларның квартиразындан чүс ажыг ондатра кежин база тып алган.

Тайпсак районнуң улус судунуң шииткели ёзугаар ужур-дүрүм чок, туразында аңнааны дээш алышкыларның улуу — Арбини ажыл төлевириниң чээрби хуузун тырттынышаан, бир чылда эдип-чазаар ажылдарга, а бичиизи — Имраны — бир чылда хосталгазын шенелдеге казып шииткен. Төтчеглекчилерниң аңнап турган мотоциклин, резина хемезин, аңнап кедер хептерин, капкаларын хавырган. Ооң аңгыда кураныыр ажыл-агыйынга таварыштырган каража-когарал дээш олардан хөй түңнүг акшаны база тырткан.

В. ЕРМОЛИН,
СЭТА-ның корр.
Уральск.

Кара-оол Сандакович ЧАВЫДАК

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору, персоналдыг пенсионер Кара-оол Сандакович Чавыдак үр болгаш аар аараанының соонда 1982 чылдың май 21-де 68 харлап чоруй мөчээн.

С. К. Чавыдак 1914 чылдың август 15-те Тыва АССР-ниң Чөөн-Хемчик районнуң Ишкинге төрүттүнген. 1940 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Ол бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1933 чылда Таңды районнуң «Элегес» совхозунга ажылчын бооп эгелээн. 1935-1947 чылдарда ол-ла ажыл-агыйга трактористеп, механиктеп ажылдап турган. 1947-1954 чылдарда Тываның көдээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының Кызыл-Мажалык МТС-тиң мастерскаяларынга механиктеп, эргелекчилеп чораан. 1954-1956 чылдарда Удмурт АССР-ниң Глазовода көдээ ажыл-агый техникумунга өөренген, ону доосканының соонда «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык салбырынга көдээ ажыл-агый машиналарының талазы-биле механиктеп турган. 1956 чылда К. С. Чавыдак Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң даргазынга соңгуткан. Дараазында чылдарда ол «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык салбырынга болгаш СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозка аңгы-аңгы албан-дужаалдарга ажылдап чораан.

К. С. Чавыдак хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының депутадынга, область болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгудуп чораан. К. С. Чавыдактың ажылгыры, бедүүнү, ак сеткилдии, бодунуң мергежилинге бердингени эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге болгаш механизатор кадрларны белеткээринге ачы-хавыязы дээш ол Ленин орден-биле, медальдар-биле шаңнаткан. Аңаа РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору деп атты тывыскан.

Коммунист, биче сеткилдиг, болгаш дыңнангыр эш Кара-оол Сандакович Чавыдак дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң чүректеривиске мөңгеде артар.

Г. Ч. Шириин, М. К. Мендуме, Ч.-Д. Б. Ондар, П. П. Кравченко, Д. К. Ооржак, М. К. Шыырап, М. Е. Абрамов, Г. А. Заркевич, И. Г. Лавриненко, И. М. Сувандии, Д. С. Куулар.

АМ-ДАА ОЙНААР МЕН

«Велейбол — коллективтиг оюн» деп рубрика-биле үнүп турар материалдарны сонуургал-биле номчуп тур мен. Ооң ам база нептереңгей апарганы эки-дир. Мен 1960 чылдан эгелээш волейболдап келдим ам-даа чажам дивес мен.

«Улуг-Хая» совхозтуң салбыры, суурлары хөй: Хайыракан, Алдыы-Шынаа, Арыг-Бажы, Көк-Чыраа. Бо чурттакчылыг черлерге волейболду нептередири. Ооң шөлүн эки, довурак-доозун чок кылдыр шалалаары, дериг-херекселдерни кылыры ажыктыг деп бодаар мен. Чүге дээрге, спорт, шынап-ла, бистиң амыдыралывыстың чарылбас кезии болур ужурлуг болгай.

В. МААЖЫК.
Улуг-Хем район.

СТУДЕНТИЛЕР ХҮЛЭЭП АЛЫРЫН ЧАРЛАП ТУР

Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң бот-өөредилге салбыры дараазында мергежилдерге 1-ги курска студентилер хүлээп алырын чарлап тур:

1. Математика.
2. Орус дыл болгаш литература.
3. Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы.
4. Биология.

Кириериниң шылгалдаларын 1982 чылдың июнь 2-ден 11-ге чедир дараазында эртемнерге чорудар:

«Математика» тускай эртемге:—математикага (аас болгаш бижимел-биле), физикага (аас-биле), орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле);

«Орус дыл болгаш литература» —орус дыл болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле), даштыкы дылга (аас-биле);

«Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказынга» — орус дылга болгаш литературага (аас болгаш бижимел-биле), математикага (аас-биле), ССРЭ төөгүзүнге (аас-биле);

«Биология» тускай эртемге — орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле), биологияга (аас-биле), химияга (аас-биле), физикага (аас-биле).

Билдириишкинни июнь 1-ге чедир дараазында документилерни ылап-ла кошкаш чорудар: ортумак билиг дугайында документ (боду-биле), күш-ажыл дептериниң хоолгазы, эмчи шынзылгазы (№ 286 майык), ажылдап турган черинден характеристика, билдириишкин болгаш 3х4 хемчээлдиг 4 фото-чурук.

Документилерни чорудар адрес: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузунда № 34 бажың, пединститут, бот-өөредилге салбыры.

Телефон № 2-20-36.

ХҮЛЭЭП АЛЫР КОМИССИЯ.

Свердловскиниң юридиктиг институду чаа өөредилге чылында студентилер хүлээп алырын чарлап тур. Өөренир хуусаазы 4 чыл.

35 хар чедир назылыг, ортумак эртемниг болгаш ийи чыл чедир ажыл стажтыг кижилерни, Чепсектиг Күштерниң хүрээлеңинге шериг албанын эрттирген халашканнарны институтка хүлээп алыр.

Институтка кирериниң дугайында тодаргай билип алыксаан кижилер Кызыл хоорайның болгаш районнарның прокурорларындан база Тыва АССР-ниң прокуратуразының кадрлар килдизинден айтырып болур.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу. № 57 бажың, телефон №— 2-15-14.

1940 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору, республика ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер

Кара-оол Сандакович
ЧАВЫДАКТЫҢ

үр болгаш аар аараанының соонда мөчээнин СЭКП Чөөн-Хемчик райкому, райкүүском, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң парткому, дирекциязы, ажылчын комитеди, Хайыракан көдээ Совединиң күүскому дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге хаңы кажыыдалын илергейлеп тур.

Май 25-тен 27-ге чедир телевидение

МАЙ 25-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55 — «Бүтхүз деп адыг оглу». «Сапыктарлыг диис». Мультфильм. 9.30 — «Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Бирги фильм—«Бистиң ынак хлевивис». 11.00 — «Бирючий ортулуктуң тоолу». Бойдус камгалалының дугайында эртем-нептередиглиг фильм. 11.25 —Медээлер. 11.30—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35—«Экибастузтуң чаа ээлчеглери». Документалдыг фильмниң баштайгы көрүлдези. 15.05 — Аргентин аас чогаал ансамблиниң концерти. 15.35 —«Сээң ленинчи библиотекаң». «Улуг эгелээшкин». 16.05 —Африканы хостааның Хүнүнге. Кинопрограмма. 16.45 — «Горизонт». 17.45 — «Черде кижи». Эртемденнер — кара херзүннүг эвес черге» деп эртем-нептередиглиг фильмниң баштайгы көрүлдези.

КЫЗЫЛДАН
18.30 —Телемедээлер.

МОСКВАДАН
18.45 —Бөгүн делегейде.

КЫЗЫЛДАН
19.00—«Соңгулдалардан соңгулдалар чедир». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН
19.25 —ССРЭ-ниң прокуратуразының 60 чылынга. «Хоойлу камгалалында». Дамчыдылгага ССРЭ-ниң Чиңгине прокурору А. М. Рекунов киржир. 19.55—«Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Ийиги фильм—«Хлеб болгаш чер». 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35 —«Ыры-шоорлуг чурттап-даа, тургузуп-даа тур бис». Киноконцерт. 22.20 — Бөгүн делегейде. 22.35 — 23.15 — Спидвейге делегей чемпионады. Венгриядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 —Француз дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.30—Эртем-нептередиглиг фильмнер программазы: «Хыналдада чүрек», «Бедик черге эмнээри». 13.05 — Гомер. «Одиссея». Ийиги дамчыдылга. 14.00 — Силерге, ада-иелер. 14.30 —«Өң болгаш музыка». Эртем-нептередиглиг фильм. 14.50 — Ботаника. 5 класс. Чайгы хайгааралдар. 15.10 — Возрождения үезиниң уран чүүлү. Дөрткү дамчыдылга. 15.50 — Медээлер. 16.00—18.15 —Чапсар. 18.15 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН
18.30 —Телемедээлер. 18.45—«Хаан черниң эртинези». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН
19.00 —Концерт (Орбита-3).

КЫЗЫЛДАН
19.25 —«Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.40 — Чарлалдар. 19.45 — «Чеди катап хемчээ». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН
20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». «Чаан оглу». Мультфильм 20.15 —«Делегей панорамазы». 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35—23.00 «Хынаан — мина чок». Уран-чечен фильм.

МАЙ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 8.55 — Гнесиннер аттыг музыка-педагогика институдунуң ийиги ыры коллективтериниң концерти. 9.15 — «Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Ийиги фильм. — «Хлеб болгаш чер». 10.20 —«Кино аян-чоруктарының клуву». 11.20 — Медээлер. 11.25 —14.15 —Чапсар. 14.15 —Медээлер. 14.35 —Бойдус камгалалының дугайында документалдыг фильмнер программазы: «Мөңгеде өрелиг», «Кодрларда чаа бажың алганнар». 15.00 — «Орус чугаа». 15.30 — Кинопрограмма: «Луанда —улусчу Анголаның найысылалы», «Салом алейкум, камарада!» 16.00—ПТУ-га чүге, канчаар өөредирил. Көдээ механизаторлар белеткелиниң дугайында. 16.30—Иорданияның национал ансамблиниң концерти. 16.45—«Харылаңар, горнистер!». 17.30—«Эртем хоорайы». Документалдыг телефильмниң баштайгы көрүлдези.

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН
18.45 — Бөгүн делегейде.

КЫЗЫЛДАН
19.00 — «Өөредир база кижизидер». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН
19.25 — Венгрияның социалистиг ажылчын партиязының Төп Комитединиң бирги секретары Янош Кадарның 70 харлаанынга. Документалдыг фильм. 19.45 — «Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Үшкү фильм — «Хлеб болгаш кижилер». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.20 — «Уран чүүл мастерлери». ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкая. Төнгенде — Бөгүн делегейде деп информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Немец дыл. 12.30 — Ниити биология. 9 класс. Эволюцияның амгы теориязы. 13.00 — ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйында химия. 13.35 — География. 7 класс. ССРЭ-де бойдус камгалалы. 14.05 — XIX чүс чылдың 70-80 чылдарында ажылчыннар шимчээшкини болгаш марксизмниң Россияга тарааны. 14.35 — Л. В. Бетховен. 15.20 — «Шыдыраа школазы». Разрядчылар клазы. 15.50 — Медээлер. 16.00 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Дыка улуг базымышкын». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН
19.00 — М. Равель. Оркестр-биле фортепианога концерт. Делегей конкурстарының лауреады В. Виардо биле Москваның күрүнениң симфония оркестри күүседир. («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН
19.24 — «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН
20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». «Илбилиг экран». 20.15 — Спортчу гимнастикага ССРЭ кубогу. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.15 — «Комсомольск». Уран-чечен фильм.

МАЙ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Харылаңар, горнистер!» 9.40 — «Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Үшкү фильм — «Хлеб болгаш кижилер». 10.55 — Бүдүрүлге гимнастиказы. 11.25 — Медээлер. 11.30 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылынга. «Чаңгыс өг-бүледе». Документалдыг телефильмнер программазы: «Альметьевск», «Орус дыл кичээли». 15.15 — «Орленок» телестудияның концерт залы. 16.20 — «Адаларның черинде». Воронеж областың көдээ школазының директору А. М. Ивановтуң дугайында телеочерк. «ССРЭ-ниң улустуң башкылары» деп циклден. ССРЭ-ниң чырыдыышкын министри М. А. Прокофьев эге сөс чугаалаар. 17.20 — «Шыдыраа школазы». Эгелеп чорууурлар клазы. Дамчыдылганы спорт мастери Б. С. Шашин чорудар. 17.50 — «Миллионнарның ленинчи университеди». 18.20 — «Сарбашкынга байыр». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН
18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 19.45 — «Хлебтиң амданы». Хөй сериялыг уран-чечен фильм. Дөрткү фильм. — «Ада-чурт хлеви». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.05 — Спортчу гимнастикага ССРЭ кубогу. Төнгенде — «Бөгүн делегейде» деп үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Испан дыл. 12.35 — Авалар школазы. 13.05 — «Хоорай кырында куштар». Бижиктерлиг уран-чечен фильм. 14.45 — Возрождения үезиниң уран чүүлү. Бешки дамчыдылга. 14.55 — О. Берггольцтуң шүлүк чогаалы. 15.35 — «Көдээ ажыл-агый». Киножурнал. 15.50 — Медээлер. 16.00 — 18.15 — Чапсар. 18.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН
18.30 — Телемедээлер. 18.45 — «Азия төвү». Информация-публицистикалыг программа. 19.00 — А. С. Пушкин. «Харам чаңчын». Телешии. 19.40 — Чарлалдар. 19.45 — «Уран чүүл кымга хамааржырыл?». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН
20.00 — «Тамчыктың удуңар, чаштар!». «Илбилиг экран». 20.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Б. Руденконуң болгаш делегей конкурстарының лауреады Л. Тимофееваның концерти. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.20 — «Ооң боду сураглыг». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Агаар

Республикага бөгүн кежээ булуттаар, чамдык черлерге дымыраадыр чаъстаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 4—9, чамдык районнарга 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соор.

Кызылга аяс хүн болур. Соңгу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 4—6, хүндүс 21—23 градус чылыыр.

Кино

МАЙ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Айсбергтер аразынга өлүм» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кавказ дагларынче аян-чорук» 10.00, 11.40, шактарда, «Мээн мөңге ынакшылым» 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алдыгы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ак хептиг херээжен» 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Ангар-18» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ынак Раджа» 17.00, 20.00 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжиг амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Чагыг № 995.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00193.